ئەلڕازی و گومانگەرایی فەلسەفەیی.. گێرت هێندریش- کاوە جەلال لە ئەڵمانییەوە

ئەوەی کە پێشتر گۆتمان (واتا پشتگوێخستنی وەڵامدانەوەی پرسیارە فەلسەفەییەکان بۆ خاتری وەڵامدانەوەی ئایینی کە لای کندی بینیمان – و) دووەم سیستەماتیکییە مەزنەکەی سەدەی نۆیەم ناگرێتەوە: ئەبوبەکر محەمەد ئیبن زەکەریا ئەلڕازی. ئەم وەک گومانگەرا و ڕەخنەگرێکی ناوداری ئایین دەیگۆت کە فەلسەفە پێشتریی لە ئایین هەیە. وەلێ پەیوەند بە ئەمیشەوە تەنیا چەند بەشێکی بەرهەمە فەلسەفەییەکەیمان پێگەیشتووە، بۆیە داڕشتنێکی سەرجەمییانەی بەرهەمەکەی زەحمەتە. ڕازی هەروەها لە لایەن چەرخی ناڤینی لاتینییەوە دەرککرا، بێگومان سەرەتا نەک وەک فەیلەسوف، بەڵکو وەک پزیشک. ئەو لە ئەوروپا کە بە ناوی "ڕازێس" ناسرا بوو، ڕیزێک نووسینی پزیشکیی بەجێهێشت و ئەمڕۆ پتر لە پەنجا دانەیان ماونەتەوە. ئەم نووسینانە نەک تەنیا پوختەی تێکستی گریکی و ئەرەبین، بەڵکو بەتایبەتی توێژینەوەی مەیدانیی پزیشکین و ڕازی پەیوەندی کردوون بە گۆزارەی تیۆریانەوە، لەرێشدا گۆزارەکانی خۆی ڕەخنەییانە یان بە ڕاستاندن ڕاڤە کردووە. هەر بەم شێوەیە ڕازی تەنانەت ڕەخنە ئاڕاستەی مەزنترین ناسێنراوە پزیشکییەکەی چەرخی ناڤینیش دەکات، واتا گالن، کە پزیشک و فەیلەسوفێکی گریکی-ڕۆمی بوو (129-199). بەرهەمە سەرەکییە پزیشکییەکانی ئەو بریتی بوون لە: ئەنسیکلۆپەدیای "[illegible]" (کە بەرهەمی گشتگیر)، ئەوجا "[illegible]" (دەفری پزیشکی)، هەڵبژاردەیەکی ئەم نووسینەش ساڵی 1279 لە سیسیلیا بە ناونیشانی "کتێبی پاراستن" (Liber Continens) بە لاتینی وەرگێڕرا و ساڵی 1486 لە برێشا (Brescia) بە چاپکراوی بڵاوکرایەوە. ئەوجا لە سەدەی هەژدەیەمدا کتێبەکەی ڕازی کە لەبارەی نەخۆشیی درمییەکان ("لەبارەی ئاوڵە و سورێژە") نووسیبووی، لە ئەنگلاند بڵاوکرایەوە، ئەوە بێگومان وەک کەرەسەیەک بۆ ئەو ناکۆکییە کە سەبارەت بە شیمانەی کوتانی پاراستن لە ئاوڵە سەریهەڵدابوو. تێکستەکانی ڕازی بەدرێژایی چەرخی ناڤین لەپاڵ زانا کلاسیکەکانی ئەنتیکە و "کانۆن ی پزیشکی"یەکەی ئیبن سینادا گرنگترین نووسراوی ناسێنراوی بواری پزیشکی بوون. ڕازی سەر

بەو هەزرڤانانە بوو کە لە زانستە سروشتییەکان و پزیشکیدا پتر پشتیان بە توێژینەوەی ئەمپیری (تەجریبی) دەبەست نەک زانایانی ناسەنراوی پێش خۆیان وەک دەرچەی هزرین دابنێن. ئەمەش چۆنێتییەکی باڵای بە نووسینەکانی ئەو دەدا و هەر بەو هۆیەشەوە گەلێک بەرز دەنرخێنران. وەلێ هەر خودی ئەو هەڵوەستەی ڕازی لە لایەکی دیکەوە بوو بە مایەی تانوتدان لێی، کە گۆیا ئەو "ئازادانە تێڕوانینەکانی خۆی دەهزرێنێت" و نەک تەنیا پسپۆڕە ناسەنراوەکان دەخاتە ژێر پرسیارەوە، بەڵکو لە کۆتاییدا سەرجەمی ناسەنراوانیش (ئۆتۆرێتییەکان). ئەمە تا لێرەدا گەیشتووین بە واتای فەلسەفەیی ڕازی.

زەکەریا ئەلڕازی خەڵکی "ڕای" بوو، ناوچەیەک کە دەکەوێتە باشووری تارانەوە و تەنیا چەند کیلۆمەترێک لەوێی دوورە. کەواتە ڕازی یەکەم فەیلەسوفی بەواتای ڕەچەڵەک فارسییە، لە بە ئەو ئەرەبی زمانی زانست بوو و شوێنی کارکردنی سەرەکیشی بەغداد بوو، کە لە سەدەی نۆیەمدا سەنتەری جیهانی ئیسلامی بوو. ئەمە زۆر کەم لەبارەی ژیانی ڕازی دەزانین: ئەو ساڵی 865 هاتە جیهانەوە، لە ڕای سەرجەم کانۆنی (پرنسیپی – و) بەشە زانستییە ناسراوەکانی ئەو سەردەمەی خوێند. پێدەچێت ئەو سەرەتا وەک توێژەرێکی ئەمپیری خۆی بە کیمیاوە خەریک کردبێت کە بە ئەرەبی ناودەنرا "ئەلخیمیا". ئەمە پێویستە لە لایەک لە "ئەلخیمیا" ڕاڤەیەکی خوازەیی-تەسەوفییانەی کاردانەوە کیمیاییەکان تێبگەین، لە لایەکی دی، لە مەغزایەکی مۆدێرندا، وەک هەوڵدان بۆ پشکنینی سیستەماتیکیانەی پێکهاتەی ماتەری لێی تێبگەین. هەردووکیان لە زانستی ئەرەبی-ئیسلامیدا تێکەڵ دەبن. ئەمە هەروەها ڕازیش دەگرێتەوە. ڕازی وەک پزیشک گواستییەوە بۆ بەغداد و لەوێ ڕابەرایەتیی دروستکردنی نەخۆشخانەیەکی کرد، کە پێدەچێت هەر خۆی پاشان بووبێت بە بەڕێوەبەری. ئەو لە کۆتایی ژیانیدا کوێر بوو و ساڵی 925 یان 932 مرد. ئەلبیرونی لەبارەی ناوبانگی ڕازی وەک پزیشک دەگێڕێتەوە: "ئەو لە هونەری چارەسەرکردندا بە ناوبانگێکی بەند گەیشت؛ پاشا مەزنەکان داوایان دەکرد، بەدوویاندا دەنارد و ڕێزیان لێدەنا؛ ئەو بەردەوام بۆ ئەوپەڕی پەرۆشەوە خەریکی دیراسە بوو" (Albiruni, 1991, 148). بێگومان فەیلەسوفە کلاسیکییەکانیش سەر بە لەتوێژینەوەکانی ڕازی بوون و لێرەشدا وەک نووسەرێکی زۆر ڕەخنەیی و هەروەها زۆر بەبەرهەم دەرکەوت. بەداخەوە زۆرینەی بەرهەمە فەلسەفییەکانی بزر بوون. ئەمە بڕێکی زۆری هزری ئەو لە داڕشتنی نووسەرانی دیکەوە دەناسین، لێرەشدا هەڵوەستی ڕەتکەرەوەیان بەرانبەر ڕازی ئەو مەترسییە لەتەک خۆیدا دەهێنێت کە

بەشێکی زۆری بیرۆکەکانی تەنیا بە تەزویرکراوی بۆ ئێمە گەیەنراون.[1]

فەلسەفەی ڕازی بەتایبەتی پشت بە ئەتۆمیستە گریکییەکان، واتا دیمۆکریت و ئەپیکور دەبەستێت، لە هەروەها بە "تیمایۆس"ی پلاتۆن. بێگومان ڕازی ئەم دیالۆگەی پلاتۆن لە پوختەکراوەکەی "گالن"دا دەناسێت. ئەو لەم خەریکبوونانەوە گرنگیان دەدات بە کۆسمۆلۆگی و ئەتیک و ڕەخنەی ئایین. هەرسێکیان لای ئەو پەیوەندییان بە یەکدییەوە هەیە و شێوەیەکی سیستەمی فەلسەفییی دەخەنەوە. ڕازی سەرەتا لە پێنج پرنسیپی ئەزەلییەوە دەردەچێت: ماتەری، فەزا، کات، دەروونی گەردوونی و ئافرێنەر (خولقێنەر). ئەلبیرونی ئەم دەستپێکەی ڕازی بەم چەشنە پوخت دەکاتەوە:

"هەر پێنجیان (واتا پێنج پرنسیپە ئەزەلییەکە) پێشمەرجی زەروورین بۆ هەر شتێک کە هەیە. ئەوە کە لە بوونەوەردا بە سەنسەکان دەرک دەکرێت، بریتییە لە "هیولێ" (کەرەسە – و) [2] کە بەهۆی ئاوێتەبوونەوە فۆرمی وەرگرتووە، ئەوجا لەبەر ئەوەی هیولێ لە فەزادایە، ئەوا دەبێت فەزایەک هەبێت. ئەو ڕەوشە جیاوازانە کە ماتەری موئایەشەیان دەکات، بەزەرووری بەندن بە کاتەوە، چونکە هەندێک (ی ڕەوشەکان) زووتر و ئەوانی دیکەیان درەنگترن. هەروەها مرۆڤ بەهۆی کاتەوە لەبارەی ئەزەلیبوون و سەرهەڵداوییی، هەروەها لەبارەی زووتر و درەنگتر و هاوکاتێتی دەزانێت. بۆیە دەبێت (کات) هەبێت. لەناو بوونەوەردا زیندە هەیە، کەواتە دەبێت دەروون (گیان – و) هەبێت، لەناو ئەوانیشدا زیندەی ئەوتۆ هەن کە ئاوەزمەندن. هەروەها ئافراندن باشترین کامیلکردنە، کەواتە بەزەرووری ئافرێنەرێکی دانا و زانا و کامیلکەر هەیە کە ڕژانی ئاوەز لە خودی خۆیەوە بۆ چاککردن (ی مرۆڤ) دەشێنێت" (رازی، رازی ئەلفەلسەفییە، بەیروت، 1982، 195)[3]

کاتێک ڕازی لە "هیولێ" دەدوێت، لێرەدا ئەوها دەنوێنێت هەروەک ئەوەی گرێ بدات بە تێڕوانینی ماتەرییەوە لای ئەریستۆتەلیس. وەلێ ئەم ماتەرییە لە ڕاستیدا هەمیشە "ئاوێتەیە"، بێگومان ئاوێتەیەکی پێکهاتووە لە ئەتۆم. کەواتە ماتەری ئەوها نییە کە ئەریستۆتەلیس گریمانەی دەکات، واتا ماتەری شیاوی کەرتاندن نییە تا بێدوایەکی، بەڵکو لە بچووکترینی گەردیلەکانیدا بریتییە لە "ئەتۆمس" (بە گریکی واتا "نەشیاوی کەرتاندن"). ئێستاش ئافراندنی خودایی هیچی دیکە نییە جگە لە یەکخستنی ئەم ئەتۆمانە و بەم ڕێیەشەوە گەردوونی ماتەریانە (ماتەریال) دەسازێنێت. کاتێک ئەتۆمەکان

ئەزەلیین (نەئافەنراون – و)، بە پێچەوانەوە فۆرمەکەیان تەنیا سەرئەنجامی کردارەکی ئافەنەرانەیە. کەواتە ئافراندنەکەی خوداش کردارەکە لە کاتدا. ڕازی لێرەدا خۆی بە "تیمایەس"ی پلاتۆنەوە گرێ دەدات: لە "تیمایەس"دا دەمیورگی (وەستای – و) ئەفسانەیی، واتا ئافەنەرەکەی جیهان، گەردوون بە یەک دەگەیەنێت، بەگومان ئەو گەردوونە کە لە بنەڕەتدا کردەکەتییەکی پەتیی ماتەریانە بوو و وەک ئەوەش نە فۆرم و نە دەروونی هەبوو. وەلێ ماتەری بە پێکەوەلکاندنی دەبێت بە سەرجەمێک و "نادیارەکە"ی بوون، واتا دەروونی جیهان یان ئیدەکان، بۆ نێو خۆی وەردەگرێت.[4]

تیۆریی ئەتۆم، وەک سەرئەنجامی ئەمەش تیۆریی جیهانی ماتەریی ئافەنەراو، **خودادیدیی ڕازی** دیاری دەکەن. سەرەتا بونیادی ئەتۆمی لە لایەنی خۆیەوە ئەزەلییە، ئەوجا خودای ئافەنەری جیهان ئەو بونیادە ئەتۆمییە وەک سەرجەمێکی ڕێکخراوی پڕمەغزا دەسازێنێت؛ خودا دەروونی پێدەدات، ئەم دەروونەش بریتییە لە ئاوەزی پەتی. گەر خودا لە زەرووریەکەوە بە ئەم ڕێکخستنە ناچار بکرابایە، ئەوسا ئەو چیدی خودا نەدەبوو، بەڵکو تەنیا هۆکارێک دەبوو لە کاتدا؛ ئەوسا دەبوو خودی ئەم هۆکارە دوایەکی بووایە و هەروەها هۆکاری هەبووایە. لەبەر ئەم هۆیە دەبێت خودا تەنیا بە خواستی خۆی گەردوونی وەک ماتەریی ڕێکخراو ئافراندبێت. ڕازی ئەم کردارەی ئافراندن وەک نیشانەی خۆشەویستی و چاکیی خودا دەبینێت. خودا لە بەزەیی خۆیەوە جیهانی نارێکخراوی ئەتۆمی دەبووژێنێتەوە، ئەوجا بە ڕژاندنی ناخێکیترین کرۆکی خۆی شیمانەیەک بەم ژیانە دەدات کە لە نێو مرۆڤدا خۆی سەرلەنوێ لە فۆرمی ماتەری جیا بکاتەوە و خۆی لە تەک خودادا بهاوشێوەنێت. کەواتە توانستی ئاوەز لای مرۆڤ نیشانەیەکە بۆ خۆشەویستیی خودا، لەبەرشدا ڕازی سەرلەنوێ پشت بە "تیمایەس"ی پلاتۆن (30a) دەبەستێتەوە. ڕازی درێژە بەو ئافراندنەی جیهان دەدات کە لە "تیمایەس"دا دەڕژراوە، ئەویش کاتێک جیهان وەک دوایەکی (کۆتامەند) دیاری دەکات. کۆتایی جیهانی ئافەنەراو لەو ساتەدایە کە دەروون دەگەڕێتەوە بۆ دۆخە سەرچاوەییەکەی هۆشەکێتیی پەتیی، واتە "بۆ لای خودا دێت". لەبەر ئەم هۆیە ئەرکی مرۆڤان ئەوەیە کە خۆیان بە یاریدەی فەلسەفە بهەشێنن و بەوەش خۆیان لە ماتەری جیا بکەنەوە.

لێرەوە پرسیارێک سەرهەڵدەدات: گەر دەروونی هۆشەکی ی ئازادکراو لە ماتەری، باشترینی سەرجەم ڕەوشە شیاوەکان بێت، ئیدی ئایا لەبەر چی هەیەک خودا لێرەبوونی (وجودی) ماتەریانەی ئافراند؟ پێیوەست بەم

پرسیارەوە ئەبو حاتەم ئەلڕازی (932 مردووە) دانوستاندنێکی نێوان خۆی و زەکەریا ئەلڕازی دەگێڕێتەوە (*al-Munazarat*, ar-Razi 1982, 291-316). بەم پێیە وەڵامی ڕازی پەیوەند بەم پرسیارەوە ئەوە بووە، کە گرێدانێک لە نێوان دەروون و ماتەریدا خۆزگەی خودا بووە، ئەویش تاکو دەرفەتێک بە دەروونی توانامەند بۆ ژیری (vernunftbegabt) بدات کە پەیوەند بە قەدەری خۆیەوە ئازادانە ئیختیارێک بکات. ئاخر دەروونێک کە ئازادانە کردار بنوێنێت، باشترە لە دەروونێکی جڵەوگیراو. ئا لێرەدا گەردووندیدیی ڕازی دەچێتە نێو ئێتیکەکەیەو□. م□ر□ق بوونەوەرێکی دەروون‌دار و ئاوەزمەندە، بۆیە هەروەها بوونەوەرێکی ئازادە. ئەو بە کرداری ئافراندنی خودا داوای لێکراوە کە خۆی فۆرمی لێرەبوونی دیاری بکات. ئەو بێگومان دەتوانێت بە کایەی ماتەرییەوە پابەند بمێنێتەوە، وەلێ ئەو لەم ڕەوشەدا ناتوانێت بە لێرەبوونێکی ڕاستینە بگات؛ ئەو هەروەها دەتوانێت بەڕێی هۆشەکێتیی خۆیەوە هەڵزنێت بەرەو فۆرمێکی باڵاتری لێرەبوون، کە ئیدی ڕزگاری دەبێت لە مەزنەگوناهی پێکەوەگرێدانەکەی ماتەری و هۆش. بێگومان ئەم مەزنەگوناهە لەو شێوەیەدا نییە کە لە تێڕوانینی بیبلیانە و قورئانیدا جەختی لێدەکرێت، واتا “□□□□” ئافراندن سەرھەڵنادات، هەروەها بەند نییە بە گوناهی خودی مر□ق□و□ (ئادەم و حەواوە — و)، بەڵکو لەنێو خودی کرداری ئافراندنی خوددایە. پێدەچێت هەروەک خودا بیی□و□□ت نەهێشتنی ئەو گوناهە کە ئەو خۆی لە ئافراندنی جیهاندا کردوویەتی، ب□ م□ر□ق ج□بھێڵێت. نەهێشتنی گوناهەکە، هاوشێوەی نوێپلاتۆنیزم، بە بزووتنێکی هەڵچوو دەشێت، کەواتا ئەمیش پشت دەکاتە فۆرمی ماتەریانەی یان فۆرمی زەمینیانەی لێرەبوون، هێندە نەبێت کە ئەم بە پێچەوانەی نوێپلاتۆنیزمەوە بەبێڕێزی لە لێرەبوونی ماتەریانە ناڕوانێت. ڕازی لە نووسینە گەیەنراوەکەیدا بە ناونیشانی “شێوازی ژیانی فەلسەفەیی” (ئەلسیرە ئەلفەلسەفییە، 112-97) بەرگری لە خۆی دەکات وەک کەسێک کە پابەندی نموونەی کەسی “دانا” بووە، ئەم دانایەش بە دیدی ئەو لە سۆکراتێسدا بەرجەستە بووە. ئێمە بێگومان لێرە سۆکراتێسی ترادیسیۆنی ئەر□ بیمان هەیە کە تێکەڵکراوە بە مۆرکەکانی دیۆگینێسی سینۆپەیی: هەروەها سۆکراتێسەکەی ڕازیش لەنێو کووپەیەکدا و تەنانەت هەندێک جار ل□ بیابانێکدا دەژی[5]. پاشان، وەک ڕازی دەبێژێت، سۆکراتێس واز ل□م ش□وازە ئاسکێزییەی (زاهیدییەی) ژیان دەهێنێت تاکو خۆی بۆ فەلسەفە تەرخان بکات، ئەم فەلسەفەیەش هەروەها واتای دانایی پراکتیکییانەی ژیان دەگەیەنێت، چونکە سۆکراتێس دەچێتە پەیوەندیی هاوسەری□ی□و□،

زارەک دروست دەکات، چێژ لە خۆراکی بەتام وەردەگرێت و (بە ڕێژەیەکی کەمتریش) لە شەراب، جگە لەوە وەک هاوڵاتی فرمانەکانی خۆی بەجێدەگەیەنێت، ئەویش کاتێک لەدژی دوژمنانی شارەکەی دەجەنگێت. کەواتە دوژمنایەتیکردنی پەتیی لەش و ئەوجا ئاسکەز (زوهد) ڕێگەیەک نین ڕووەو لەرەبوونەکی هەشەکیانەی باڵاتر، بە پێچەوانەوە تەقەلادانی فەلسەفەیی ئەو ڕێگەیە پێکدەهێنێت، بێگومان تەقەلادانێک کە گەرچی دەیەوێت خۆی لە لەش جیابکاتەوە، سەرەڕای ئەوە نابێت لەتەک لەشدا بکەوێتە ناکۆکییەوە، بەڵکو گەرەکە ڕێگەیەکی نێوانی بگرێتە بەر.

ئەم تێڕوانینە هەروەها لەتەک تێڕوانینێکی ڕازیی پزیشکیدا یەکدەگرێتەوە کە ئەو سەبارەت بە پەیوەندییەکانی موئاناتی ئەرگانی و پسیکەیی هەیەتی. کاتێک گالێن، لەتەک ئەویشدا ژمارەیەکی زۆری شوێنکەوتووانی لە چەرخی ناڤیندا، بڕوایان وا بوو کە ڕەوشی پسیکە بەندە بە ساغیی لەشەوە، ئەوا ڕازی خۆگرەداو بە ڕەچاوی مەیدانیانەی نەخۆشخانەییەوە ئەم ڕوانگەیە هەڵدەگێڕێتەوە: پسیکە دەشێت مایەی نەخۆشکەوتنی لەش بێت یان نیشانەی نەخۆشیی لا دیاربهێنێت، بەبێ ئەوەی لەرەدا نەخۆشییەکی ڕاستینەی ئەرگانی لەگۆڕێ بێت. بەم شێوەیە بیرۆکەی نەخۆشکەوتنی پسیکۆسۆماتی (پسیکۆ-لەشەکی) دێتە ئاراوە و بەتەواوی لە لایەن پزیشکیی ئەرەبی-ئیسلامییەوە وەردەگیرێت. بۆ نموونە پزیشکە ئیسلامییەکان هەوڵیان دەدا کە تا ڕادەی شیان بە ئانامنەزیەکی تەواوەتی و گشتگیر هۆکاری "دەروونیانە"ی سەرجەم نیشانەکانی نەخۆشی بدۆزنەوە. کەواتە بە ڕازی ڕووکردنە هەشەکەتی گرنگترە لە پشتکردنە لەشەکەتی. ئەم هەڵوێستە بە کەسی "دانا" کە نموونە و ئیدیالی ڕازییە، واتایەکی ئەوتۆ دەگەیەنێت کە ئەو خۆی وەک بەرپرسیار دەبینێت "لە چاکەتیی بێسنوور و کۆششکردن بە خاتری پێشکەوتنی سەرجەم مرۆڤان": "ئەو ژیانە کە فەیلەسوفە مەزنەکانی ڕابردوو بەڕێوەیان بردووە، دەشێت بە چەند وشەیەکی کەم دیاری بکرێت: ژیانی بەو چەشنە بەدادییە بەرانبەر سەرجەم مرۆڤان" (Zit. Nach Jockel, 131, 1981). ئەمە، وەک بوونەوەری ئاوەزمەند، خاوەنی ئازادین بۆ وەرگرتنی ئەو هەڵوێستە، وەلێ ئەمە هاوکات بانگکراوین بۆ ئەوەی خۆمان بەڕێی فەلسەفەوە کامیل بکەین. بە هەر حاڵ، ئاوەز میدیۆمەکەیە چە بۆ خۆڕاسی کەسی خۆ و چە بۆ بەڕێوەبردنی ژیانەکی چاک و بەداد. هەروەها ڕازی لەرەشدا ڕەهەندی بەگەڕخستنەکەی کارکردن بە ئاوەز دەبینێت، ڕەهەندەکەش بەشێکە لە پلانی خودایانەی ئافراندن:

“ئافرێنەر زەینی پێداین تاکو بەهۆیەوە هەر پێشکەوتنێک بەدیبهێنین کە گەرەکە بەگوێرەی جۆری خۆمان و ئەودنیاش دەرگیری بین. ئەوە مەزنترین چاکەی ئافرێنەرە لەتەک ئێمەدا، هیچ شتێکیش پێ بەهاتر نییە لە مشورخواردنی ئەو بە پێشکەوتن و سوودی ئیمە. [...] ئێمە بە یاریدەی زەین لە شتی ئەوتۆی نامۆ و ئەوبەرەکی تێگەیشتووین کە پێشتر نهێنی و لێمان شارراوە بوون. ئێمە بە یاریدەی زەین ڕووبەری زەمین و ئاسمانمان ناسی، یان بارستایی خۆر و مانگ و ئەستێرەکان، دووری و بزووتنیان. تەنانەت بە یاریدەی زەین گەیشتین بە مەئریفەی ئەو مەزنە، هینی ئافرێنەرمان، ئەوەش شکۆمەندترین بوو کە ئێمە هەوڵی گەیشتمان پێی دەدا و سوودمەندترین دەستکەوتیشمان بوو. [...] کە ئێمە بەبێ بەها و پلە، نرخاندن و واتای زەین، ئیدی هەقە لە پێگەی بالای خۆی داینەگرین یان بە هەر شێوازێک ڕسوای نەکەین، بەڵکو لە هەموو دەزەکاندا ڕاوێژی پێبکەین، ڕێزی بگرین و پشتی پێببەستین، ئەویش بەوە کە دەزەکانمان بەگوێرەی فەرمانی ئەو بەڕێوەبەرین و هەر بەگوێرەی فەرمانی ئەویش کۆتایان پێبهێنین.”
(هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا 129 بەدواوە)

کەواتە بە دیدی ڕازی نەک خودا، نەک پەیقی خودا کە لە نووسراوەکی سروشیدا تۆمارکراوە، پێوەری گەرەکی بایەخپێدانە لە لایەن مرۆڤەوە، بەڵکو بڕیاری ئاوەزی خۆیی ئەتۆنۆم پێوەرە. هەر بەگوێرەی ئەم بنەمایە ڕازی هەڵوەستەکی ڕەخنەیی، بەڵێ ڕەتکەرەوە بەرانبەر ئاینە سروشییەکان وەردەگرێت. بە بڕوای ئەو پەیامهێنی (پێغەمبەرایەتی) شتێکی ناپێویستە، چونکە مرۆڤ تەنیا بە کۆششی فەلسەفەیی خۆی، واتا بە کۆششی هۆشەکی، دەتوانێت خەڵاسی خۆیی بەدیبهێنێت. سەرجەمی مرۆڤان دەتوانن ئەم ڕێگەیە بگرنە بەر. ڕازی بەم تێڕوانینە یەکسانگەرییە بەئاشکرا لە سەرجەم فەیلەسوفانی دیکەی ئەرەبی-ئیسلامی جیا دەبێتەوە، کە گەر تەنانەت جەختیان لە باڵادەستییەکەی جیهاندیدیی فەلسەفیی-ئاوەزمەندانە کرد بێت، هێشتا هەر هەموویان نزیکەی بە یەک دەنگ دەیانگوت کە پەیامهێنی، وەک ڕێبازێکی دانایی، پێویستە بە گەلی سادە. جگە لەوە ڕازی تێڕوانینەکی ڕەخنەیی سەبارەت بە خودی ئاینیش هەیە. ئەو دەبێژێت کە نەشیاوە خودایەکی میهرەبان و بەداد هەرگیز پەیامی خۆی بە گەلێکی “هەڵبژێرراو” (ئەلموختار) بنێرێت. گەر هەر یەکەی ئاینەکانی یەهودی و کریستیانی و ئیسلام بەرانبەر یەکدی جەخت لە بەربژێریی خۆی بکات، ئەوا لەو ڕاگەیاندنەدا بڕوایەکی چەوت خویا دەبێت کە تەنیا ناکۆکی و جەنگی لێدەکەوێتەوە. هەر بەگوێرەی ئەم تێڕوانینەش پەیامهێنانی هەر یەکەی ئاینەکان گومانی ئەوەیان

لەدەکرێت کە خۆیان تەنیا لە تەماحی دەسەڵات و لەخۆباییبوونەوە بە پەیامهێنی خودا دانابێت، کە ئیدی بەو ڕێیەوە مرۆڤانیان فریوداوە و خستویانەتە نێو ناکۆکیی بێواتاوە. ڕەنگە گۆتەی “سێ فریودەرەکە” (De tribus impostoribus) کە لەبارەی موسا، ئیسا و محەمەد دەربڕاوە و لە چەرخی ناڤینی کریستیانی و هەروەها ئیسلامیشدا بڵاوبوو، ڕاستەوخۆ بە ڕازی بگەڕێتەوە، جا گەرچی هیچ کتێبێکی ئەو لەم بارەیەوە بە ئێمە نەگەیەنراوە.[6] لە سەدەکانی ئایندەدا تەنانەت زانایانی ڕەخنەیی و واتامەندی فەلسەفەی ئیسلامی خۆیان بە تووڕەییەکی زۆر کەم شارراوە لەبارەی ڕازی دەردەبڕن، ئەمەش پێشانی دەدات، کە ڕەخنەی ئەو لە ئایین بە ڕاستی بنەڕەتی و ڕیشەیی بوو. سەبارەت بەمە ئەلبیرونی تێبینی دەدات:

“ئەو لە ڕووی ئایینەوە نەک تەنیا بەوە ڕازی بوو کە سەرکەشانە ئایین پیشتگوێ بخات یان بێدەنگانە وەلاوەی بنێت، بەڵکو ئەو تەنانەت دەستی دایە تەوسگرتنە ئایین و بە بەرهەمی خەو و شەیتانی دەدەنا. [...] مرۆڤ دەتوانێت ڕاستاندنی ئەم دەربڕینانەم لە کۆتایی کتێبەکەیدا لەبارەی پەیامهێنی ببینێت، کە ئەو تێیدا ئابڕوبەرانە لەبارەی پیاوانی شایانی ستایشکردن دەدوێت. ڕووهەڵماڵراوییەکی بەم چەشنەش بێئەدەبییە” (ئەلبیرونی، 1991، 146).

ئەم دەربڕینە گەلێک بەواتایە بۆ نرخاندنی قۆناغی “کلاسیکی”ی کولتووری ئەرەبی-ئیسلامی، ئەویش چونکە ڕازی دەیتوانی تێڕوانینی ئەوها ڕادیکالی هەبێت بەبێ ئەوەی لە تەک نوێنەرانی ئەرتەدۆکسیی ئایینیدا یان دەسەڵاتی دەوڵەتدا بکەوێتە ناکۆکییەکەوە. ئەمە سەرلەنوێ نیشانەیەکە بۆ کەشی لیبەرالی هەشێکی کە لە چەرخی ناڤینی ئیسلامیدا لایەنی کەم تا ڕادەیەک سەروەر بوو. وەلێ ئەوە تێگەیشتنێکی سەهوو دەبێت گەر ڕوانگەیەکی ئاتەئیستی (ئیلحاد) بدرێتە پاڵ ڕازی. لە ڕاستیدا ڕەخنەی ئەو لە ئایین تا ئەو ڕادەیە ئایینییە، کە خودای ئافرێنەری میهرەبان نەک تەنیا جیهانی ماتەری ی لە پەیوەندیدا بە هۆش و دەروونەوە ئافراندووە، بەڵکو ئەو بە ڕزانی خۆی دەرفەتی بە مرۆڤ دەبەخشێنێت کە ببێت بە بوونەوەری هۆشمەند. وەلێ **خوداکەی ڕازی خودای فەیلەسوفەکانە**، نەک خودای کتێبە پیرۆز و دۆگمە ئایینییەکان. بەتایبەتی بەم خوادیدییە ئاوەز لای ئەو پێشتری وەردەگرێت. ئەمە و جەختکردنە زۆرجارییەکەی ڕازی لە بەرپرسیاریی مرۆڤ بە کرداری بەداد و چاک، دەیکەن بە هومانیستێکی مەزنی فەلسەفەی چەرخی ناڤین.

ڕەخنەی ئایین لای ڕازی هەڵوەستەکی بێهاوتا نەبوو لە مێژووی هزری ئەرەبی-ئیسلامیدا – وەک چۆن زۆر جار نووسینە ئەوروپییەکان جەختی لێدەکەن. ئیبن ئەلڕەوەندی (نزیکەی 910 مردووە)، کە پێدەچێت خەڵکی وڵاتی فارس بووبێت، لە ڕازی ڕادیکالتر بوو. ئەو سەرەتا سەر بە نەوەندی موئتەزیلە بوو، هەروەها تیۆلۆگێکی ناسێنراو و بەزڵەگیراو بوو. وەلێ پێدەچێت کە بیروباوەڕە موئتەزیلەییەکان نەیانتوانی بەتەت تینوێتیی ئەو بە زانین بشکێنن و وەڵامی پرسیارە ڕیشەییەکانی بدەنەوە. کۆششی تیۆلۆگی-فەلسەفەیی ئیبن ئەلڕەوەندی لە کۆتاییدا گەیشت بە ڕەخنەیەکی ڕادیکالی ئایین، وەلێ ئەوە بە چەشنێک کە ئیدی نەک تەنیا پەیامهێنیی وەک شتێکی زیادە دەبینی، بەڵکو تەنانەت قورئانی بە "پەرجو"ی سروشی خودایی دانەدەنا، بە پێچەوانەوە دەیگەت کە قورئان تەنیا هەوڵێکی ئەدەبییە لەنێو کولتووری ئەرەبیدا. "پەرجو" بە ئیبن ئەلرەوەندی هیچی دیکە نەبوو جگە لە "وەهم" یان فریودان. ئەو هەروەها سەرجەمی ئەو دەگمە ئایینییانەی ڕەتدەکردەوە کە بە ئاوەز بەڵگەیان بۆ نەدەهێنرایەوە، لەڕەشدا بە بڕوای ئەو زۆرینەی دەگمە ئایینییەکان بەدەر بوون لە بەڵگەهێنانەوەی ئاوەز. کەواتە هیچ جێی سوڕمان نییە کە ئەلڕەوەندی لە چاوی موسڵمانانی ئیمانداردا زەندیقێکی پڕمەترسی بوو، وەک سەرئەنجامی ئەمەش بەرهەمە فەلسەفییەکەی، بەهێزتر لەوەی ڕازی، بەر نالەبوردەیی و هێشی ئینکاری سەردەمی پاش خۆی کەوت: ئەمە تێڕوانینە فەلسەفییەکانی ئەلڕەوەندی زۆر ناتەواو لە داڕشتنەکانی دەستی سێیەمەوە دەناسین، داڕشتنەکانیش تەواو هێرشبەر و دوژمنانەن، بۆیە ناتوانین بەوردی لەبارەی فەلسەفەی ئەلڕەوەندی بدوێین. ناوبانگی ئەو تەنیا وەک ڕەخنەگرێکی ڕادیکالی ئایین ماوەتەوە. باوەجو ڕەخنەی ئایین زۆر دەرخراوتر وەک لە فەلسەفەدا لای هەڵبەستقانان دەبینرێت. ئەبو نەواس (753-811) گاڵتەجاڕێکی ساتیری بوو لە دژی هەموو شێوەیەکی دەگماتیزم و دوژمنایەتیکردنی حەزەکان. سرودەکانی سەبارەت بە خۆشەویستی و شەراب بەناوبانگن. هەروەها بە نموونەی ئەبو ئەلا ئەلمەئەری (975-1058) دەگەین بە هەڵبەستی هزریی فەلسەفیی. ئەو لە هەڵبەستەکانیدا وەنەی پەیامهێنانی ئایینە جیهانییەکان، واتا وەنەی "سێ فریودەرەکە"، گەرە دەدات بۆ ئاشکراکردنی ئەو ڕەوشەوە کە چۆن ئایین کراوە بە ئامرازی سیاسی: "ئەو مەزهەبە جیاوازانە کە تەفرەقە لە نەوانتاندا چێدەکەن / تەنیا هەڵبەستراون بۆ مسۆگەرکردنی دەسەڵاتی دەسەڵاتداران" (Zitiert nach Jockel 1981, 169).

پەراوێز

(1) بڵاوکراوەیەکی بەرهەمە کەمەکانی ئەو کە بە ئێمە گەیشتوون، هەروەها هەواڵنامەکانی سەردەمانی درەنگتر لەبارەی فەلسەفەکەی لە ساڵی 1939دا بە ناونیشانی “ڕەسائیل فەلسەفییە / Opera Philosophica” بە ئەرەبی لە بەردەستدان.

(2) “ئەلهەیولا” بەئەرەبیکردنی “هیولە”ی گریکییە؛ لێرە نەک تەنیا بە ماتەریی بەرجەستە بەکارهێنراوە، بەڵکو لەکاتی ئەڕیستۆتێلیسەوە ئەم واتایەش دەگەیەنێت: “شیاو بە فۆرمپێدان”، کەواتە: شیمانەی فۆرم لە پەیوەندیدا بە کردەکەتییەوە.

(3) لە: ئەلبیرونی، فی ئەلقودەما ئەلخەمسە (“[illegible]“)، 191-216.

(4) هەروەها ئەم بەشەی کۆسمۆلۆگییەکەی ڕازیمان وەک هەواڵ لە دەستی دووەمەوە پێگەیشتووە، لە لایەن ناسری خوسرەوە: “لەبارەی دەروون و کۆسمۆس” (بڕوانە ئەڵڕازی 1982، 282-290).

(5) پزیشک و زانا ئیبن جولجول ی کۆردۆبەیی (944-994) زۆر جوان ئەم وێنەیەی لە وەسفکردنی سۆکراتەسدا داڕشتووە. بڕوانە: Fleischhammer 1991, 139f..

(6) پێدەچێت سەرای کایزەر فریدریشی دووەم کە سەر بە خانەوادەی شتاوفەکان بوو، ئەم ڕەخنەیەی ئایینی بە چەرخی ناڤینی لاتینی ناساندبێت. ئەم کایزەرە لە نیوەی یەکەمی سەدەی سیازدەدا پەیوەندییەکی چڕی بە جیهانی ئیسلامییەوە هەبوو، هەروەها ناسرابوو بە کراوەیی و لێبوردەیی بەرانبەر کولتووری ئیسلامی. بە یەکەم جار ساڵی 1562 ناوی کتێبێک بە هەمان ناونیشانەوە هاتووە، یەکەم داڕشتنە چاپکراوەکەی ساڵی 1688. ڕەخنەیەکی ئایین کە ساڵی 1719 بە زمانی فەڕەنسی نووسراوە، تەنیا بە ناونیشانەکەی لە تەک ڕەشنووسە ئەرەبییەکەدا یەکدەگرێتەوە.

سەرچاوە:

Geert Hendrich, Arabisch-Islamische Philosophie, Frankfurt / M 2005

<u>فەرهەنگۆک</u>

ئانامنێز: یادهێنانەوەی مێژووی نەخۆشییەکانی پێشین

پسیکۆسۆماتی: (پسیکۆ، واتا ژیانی ناخەکی، سۆماتی، واتا لەشەکی) ئەو نەخۆشییانەن کە هۆکارەکانیان بەتەواوی ئۆرگانییانە نە ڕوونناکرێنەوە. پسیکۆسۆماتیک ڕێبازێکی “سەرجەمیانە”ی چارەسەرکردنی نەخۆشییە.

ڕەهەندییە ئینشانووس و نەرجسییەکان: شێتخانەی نەژادیی.. کامیار سابیر

لێرەدا کە جەخت لە ڕەهەندییەکان ئەکرێتەوە، ئەمانە گرووپێک بوون وەکو ئاردی ناو دەک، تەرتە و وەرتە بوون، بەشێکیان بوون بە موبایەعەچیی دەسەڵاتی سیاسیی و موهەییجانە، هەلاهەڵە بۆ پادشای دەوڵەتە کوردییەکەی موخابەراتی تورکیا لێئەدەن، بەشێکیان، خەریکی فەلسەفە و ڕۆمان و بابەتی شیعریین، بەشێکیشیان، خەریکی تەخوێنکردنی هەموو ئەوانەن کە ڕەخنە لە بۆچوونە نەژادیی و نەتەوەییەکانیان ئەگرن، ئەمانەی دوایی، ڕەخنەگرانیان، زۆر نەرجسییانە بە ئینشانووس لە قەڵەم ئەدەن، بەڵام تێکستەکانی خۆیان، لەگەڵ تێکستی نووسەرە ڕاستەوخۆکانی دەسەڵاتدا نا، بەڵکو لەگەڵ ئەوانەی لە مەدیای سەبەر و سۆشیاڵ مەدیادا ئەنووسن، نەک هەر پارچە و بورغویان بە یەکتر ئەبەت، بەڵکو، وەکو ئەجێندای سیاسیی، وەکو حیقدی نەژادیی و قیین و غوبن لە (جیۆگرافیای عێراق و پێکهاتەکانی)، ڕێکوڵەوان، لە رووی ستراتیژیی و تاکتیکییەوە، خزمەتی ئەو پڕۆژە موخابەراتییە تورکییە ئەکەن کە بە پڕۆژەی سەربەخۆیی ئابووریی، دەستی پێکرد و بە داعش و ڕیفراندۆم، ویستیان، بە مۆری لکاندنەوەی ویلایەتی موصڵ بە تورکیاوە (هەرێمی کوردستانی عێراق بە کەرکوکیشەوە)، لاشەی عێراقی عەرەبیی (بە قەولی ڕەهەندییەکان) هەڵبدەن و ڕیخۆڵەکانی عێراق، وەکو مارمارێکە، بە دەی دەوڵەتی کوردییەوە، بخەن.

ئەم شێتخانە نەژادییە لە ژێر ناوی ئەکادیمییبووندا کە زۆر بە خۆیاندا هەڵئەدەن و سەنای خۆیان ئەکەن، بەڵام ئاستی ثەقافیی و

مەعریفییان، ئاستی فیکری سیاسییان، رێک لە ئاستی ئەو رەیعخەر و بندیوارانەی مەدیا سەبەرەکانی دەسەڵات و ئەوانەدایە کە ئەیانویست بە بەردانەوەی ئاوی بەنداوەکان، بەغداد نغرۆ بکەن و یان ئێستا دوعا ئەکەن شەڕێکی ناوخۆیی شیعە و شیعە روو بدات و لافاوی خوێن، عێراق رابماڵێت! دەی ئەم رەهەندییە نەرجسییانەیش، تەمەننا ئەکەن عێراق هەڵوەشێتەوە و بەردەوام باسی ئەوە ئەکەن کە عێراق شوناسی نییە و نابێتە وڵات، تەنانەت زۆرتریش ئەڵێن و ئومێدەوارن ئێرانیش هەڵوەشێتەوە، تا بە کامی دڵە نەخۆشە نەژادییەکەی خۆیان بگەن و دەوڵەتی کوردیی مورتەزیقەی سەر بە تورکیا، بە چاوی خۆیان ببینن! ئەم نووسەرە رەهەندییانە، دەین دیکۆرات و زەخرەفە بە تەئەمولاتە سیاسیی و خۆزگە ئایدیۆلۆژییەکانیان، بەوە ئەهێننەوە کە کوردایەتیی، وەکو شوناسێکی کولتووریی کورد، سەیر ئەکەن و لەبەرامبەر ئەو بۆچوونەدا، دایئەنێنن کە پێیانوایە عوروبە، بە مەعنای هەویەی گەلی عەرەب و زمانی عەرەبیی و مێژوو و کولتووری عەرەبیی، دێت. مێژوونووسانی عەرەب، عەبدولعەزیز ئەلدووریی و محەمەد عابد ئەلجابریی...تاد، کە مێژووی عوروبە، بە پێش سەردەمی ئیسلامیش ئەگەڕێنەوە، لەگەڵ قەومییەی عەرەبییدا، جیایان ئەکەنەوە. دیارە ئەم تێگەیشتنە ئیشکالییاتی سیاسیی، مێژوویی، کولتووریی و ستراکتۆرییشی هەیە، بەڵام ڤێرژنە کوردییەکەی ئەم جۆرە عوروبە کولتوورییەی ئەو نووسەرە عەرەبانە، باسی ئەکەن، کوردایەتیی ناگۆڕێنێت بەڵکو کوردەوارییەکەی خۆمان ئەگۆڕێنێت!

لە واقیعدا، چەمکی"کوردایەتیی"، رێک ناسیۆنالیزمی عەرەبیی و ناسیۆنالیزمی تورکییەکەیە، بەڵام بە ڤێرژنی کوردیی، پێشتر بە درێژیی لەگەڵ"هونەر تەفیق"دا، لە توێژینەوەیەکدا باسی ئەوەمان بە وردیی کردووە کە لە رووی مێژوویی و سیاسیی، کولتووریی و ئایدیۆلۆژییەوە، کوردایەتیی، کۆپی و پێیستی " القومية العربية"یە و قەومییەی عەرەبییش(ناسیۆنالیزمی عەرەبیی)، مەتیڤەکەی لە ناسیۆنالیزمی تورکییەوە، کەوتە بواری پراکتیکەوە، بە دەنیاییشەوە، ناسیۆنالیزمی تورکییەکەیش، بە تایبەتیی لەسەروبەندی داغانبوونی ئیمپراتۆریای عوسمانییدا، سوود و ئیلهامی لە هەردوو ڤێرژنە فڕانسیی و ئەڵمانییەکەی ناسیۆنالیزمی ئەوروپیی، وەرگرتووە. بە لەبری دانان، حركة القومية الكردية، لەبەرامبەر حركة القومية العربية دا شاخیان لەیەک گییر کردووە و دواتر القومية الكردية(ناسیۆنالیزمی کوردیی)، بە جێڵاندنی کوردیی، "الكردية" بووە بە کوردییەت، کوردییەتیش، جێڵاندنی زیاتری بەخۆیەوە دیوە و بە کوردایەتیی(کوردایەتی) جێکەوت بووە. بە

کورتیی و پوختیی، کوردایەتیی رەگەکی سیاسیی، ئایدیۆلۆژیی و فیکریی هەیە و لە دوورونزیکەوە، پێوەندیی بە جڤاکە کولتووریی و زمانیی و کۆمەڵایەتییەکەی "کوردەواریی"ەوە نییە، هەروەها پێوەندیشی بە ئەنتەڵێژیای کوردبوونەوە نییە. بەیەک رستە، کوردایەتیی، رێک پۆتێنشیاڵی (پۆتێنسیاڵ) ناسیۆنالیزمی کوردییە و زیاتریش ناسیۆنالیزمە نەژادییەکەیە، لە دە ساڵی رابردوویشدا، بە حوکمی ئەوەی ماڵی بارزانیی، کونترۆڵی حکومەتداریی و دەسەڵاتیان کردووە، لەگەڵ بوعدە طائیفییەکەی ئەردۆغان و سوننەکانی عێراق (بە تایبەتیی عوروبییە بەعثییەکان)دا، ئاوێزانیان کردووە، زیاتر رەهەندێکی طائیفیی وەرگرتووە.

ستێریۆتایپی کوردایەتیی، ئەم رەهەندییە نەژادیی و نەرجسیی و ئینشانووسانە، یان بە زمانی خاکیی، کڵێشەییبوون و دەقگرتن بە خووی سیاسیی و غوبنی ئایدیۆلۆژیی کوردایەتییەوە، ئەوەندە دوور رۆتاندوونی بە ناو جەنگڵستانی ئایدیۆلۆژیی و وەهمی سیاسیی شاعیرانە، بە کاڵیی و بە کوڵاویی، لەبری کوردایەتیی، کوردبوون، تەوظیف ئەکەن. ئەم سیستەمە فۆنەتیکیی و زمان [illegible] و [illegible] زمانیی و کەیدە سیاسییە بەرجەستەیە، جۆرێکە لە ناز و کولانەوەی زامە شیعرییەکانی ئەو دونیا هەواجیسەی کوردایەتیی، لە روویان نایەت، باسی کوردایەتیی بکەن، چونکە ئەزانن ئەوەندە هەڵشێپێنراوە و راستەوخۆیش بە ناسیۆنالیزمە تاڵانیی و چەتەگەریی و عەمالەتە ئیقلیمییەکەی بنەماڵە سیاسییەکانی کوردستانی عێراقەوە، شەتەک دراوە، دەن گەمەی زمانیی، شیعریی، ئەدەبیی و کلاواتی ئەکادیمیی ئەکەن و بە لەبری دانان، کوردبوون لەبری نەهجە نەژادییەکەی کوردایەتیی، تەبەنیی و تەجەلا ئەکەن.

ئەم تێکەڵکردنەی کوردبوون و کوردایەتیی، دوو جۆرە، یەکەمیان ئەوەیە بە نەزانیی و خاکەسەرایی ئەکرێ کە لە نەهجی سیاسییدا، جەهالەتی واضیح (conspicuously ignorant)ی پێئەگوترێ. دووەمیان، بە عەمدەن و بە ئەنقەست و بە ساختەچییەتیی ئەیکەن، لە روویان نایەت، داکۆکیی لە هەیبەت و مێژووی پڕ لە فەشەل و پڕ لە عەمالەتی ئیقلیمیی کوردایەتیی بکەن، تەنانەت جورئەت ناکەن خاوەندارییەتیی لە ناسیۆنالیزمی کوردایەتییش، بکەن، چونکە ئەوەندە مێژوویەکی ناشیرینی هەیە و هاوکات ئەوەندە بەر رەخنە دراوە، وەهمێکی سیاسیی، کولتووریی و زمانییان داهێناوە (دیارە ئیلهامیان لە تەوظیفی کوردبوونەکەی ئەجەلان وەرگرتووە)، دەن تەجسیدی کوردایەتیی و ناسیۆنالیزمە نەژادیی وسوننییگەراییەکە، لە ژێر ساتی

کوردبووندا، ئیستیبیانی کەووزانەوە و خەخواردنەوەی بە ئەکەن.

ئەم ڕەهەندییە مەنتاڵە شاعیرییانە، غەم و هەمی ئەوەیانە کە ناسیۆنالیزمی کوردیی، بە دۆنیاییەوە لای ئەوان کوردایەتیی و لە ژێر زەبری ڕەخنەی فیکریی و سیاسییدا، ئەیکەن بە کوردبوون، جا ئەم کوردبوونەی ئەوان تەوظیفی سیاسیی بە ئەکەن، جۆرەکە لە درۆودەلەسە (falsity) لەگەڵ گەلی کورد و لەگەڵ ناخی خۆیشیاندا، ئەیکەن. هاوکات، حەماسەتی نەژادییان هەیە کە ئەم کوردایەتییە، دەوڵەتەکەیەکیان بۆ دروست بکات! ئەندەرسن لە جڤاکە وێنەکراوەکاندا(ئەدیتی ۱۹۹۱)، ڕەخنەی توند لەو بۆچوونەی ئەرنست گێڵنەر ئەگرێ کە پێیوایە فیکری ناسیۆنالیزم، نەتەوە دروست ئەکات، ئەندەرسن ئەمە نەک هەر بە هەڵەیەکی سیاسیی و زانیاریی چەواشە و ئیرادەگەریی ئایدیۆلۆژیی ئەخوێنێتەوە، بەڵکو ئەو داهێنان و دروستکردنی نەتەوەیەی گێڵنەر، جەختی لێئەکاتەوە، ئەندەرسن بە درۆودەلەسە(falsity) ئەیچوێنێ و پێیوایە کە نەتەوەکان، جڤاکی وێنەکراون و لە سیستەمێکی کولتووریی و کۆمەڵایەتییدا، ئۆقرە ئەگرن و بەرفراوان ئەبنەوە، هەروەکو چۆن پێیوایە کە ناسیۆنالیزم بە درۆ و ساختە، ناتوانێ نەتەوە دروست بکات، بەڵکو بە خەیاڵکراویی(وێنەکراویی) و بە کارکردی سیاسیی ئەنجام ئەدرێت، هەروەها جڤاکەکان، بە پڕوپاگەندەی ڕەسەنایەتیی و درۆودەلەسەی ناسیۆنالیستیی، چێ ناکرێن (Anderson, 1991:6). لێرەدا ئەکرێ بگوترێ زۆربەی نەژادیی و طائیفیی و نەتەوەییەکانی کورد، لەگەڵ بۆچوونەکەی گێڵنەردا، یەک ئەگرنەوە، بە تایبەتیی ئەوانەی کوردایەتیی و ناسیۆنالیزمی نەژادیی، مەغز و ئاگایی سیاسییانی، قوفڵ داوە. ئەم ڕەهەندییە ئینشانووسە نەژادییە مەنتاڵە ئەدیبانەش، ئەیانەوێ طاغوتێک، عەمیلێک یان مەرجەعێکی وەهمیی، موستەعمەرەیەکی کوردییان بۆ دروست بکات بەس ناوەکەی کوردیی بێت و بۆن و بەرامەی دەوڵەتەکەیەکی نەتەوەیی بدات، ئیتر نۆستاڵژیا و ئەخزنی نەژادییان، ئەحەسێتەوە.

ئەمەی سەرەوە، بەشی دووەم بوو لە ” ئایا لەسەر کوردبوون، دوژمنایەتیی کورد ئەکرێ؟ چۆن تێزەکەی ئارێنت، فاشیزمی کوردیی بەرهەم ئەهێنێت؟”

درێژەی هەیە..
کامیار سابیر

بەغداد لە نێوان شەڕی میلیشیاکاندا.. عوسمان حاجی مارف

پەنا بردن بۆ شەڕی چەکدارانە لە نێوان سەرایە سەلامی سەدرو هێزەکانی هاوپەیمانی لە شاری بەغدا، هاوکات شەڕە لەگەڵ دەستەی چەکداری خەزعەلی لە شاری بەسرە، نیشاندانی داخستنی تەواوی ئەو ڕێککەوتنەیە کە هێزە میلیشیاکانی شیعە دەیانویست حکومەتێک بەشێوازی تەوافق و بەشبەشێنە کە پێش چەندین ساڵ لەسەری ڕێککەوتبون، پێک بهێننەوە. واتە ئەنجامی بن بەست بون بە پێکهێنانی حکومەت لە عێراقدا بە ڕێککەوتنی نێوان هێزە میلیشیاکانی تائفی و ئیسلامی و عروبە تا ڕادەیەک بە شوێنی خۆی گەیشتووە، لەو نێوەشدا بە هەڵکوتانە سەر پەرلەمان و دامودەزگا حکومییەکان خەریکە دانیشتوانی شاری بەغداد دەخەنە ناو ئاگری دۆزەخی شەڕەکەیانەوە.

ئەم شەڕە چەکدارییەی سەدر لە بەرانبەر عامری و خەزعەلیدا پێشبینی دەکراو کردارێکی چاوەڕوانکراو بو، چونکە ئاکامی کێشمەکێشی نێوانیان نەیتوانی و ناتوانێ هیچ نەخشەو پلانێکی گونجاو بۆ ڕێککەوتن لەسەر بەردەوامی بە جەردەیی و تاڵانی و گەندەڵی پێکەوە لە حکومەتێکدا بدەن بەدەستەوە، یان ڕۆشنایەک بخەنە بەردەم ئەو قەیرانانەی کە دەرگیری عێراق و ناوچەکە بووە، بۆیە ئاکامەکەی دەبێتە شەڕی نێوانیان.

هەوڵەکانی سەدر بۆ پێکهێنانی حکومەتی زۆرینە جۆرێکی ترە لە پێکهێنانی حکومەتی تەوافقی لەگەڵ هیزە میلیشیاکانی پارتی و حەلبوسی و هەزگەلێکی تردا، تا لە بەرامبەر ئەو هێزە میلیشیایانەی پاشکۆی بەرژەوەندیە سیاسیەکانی ئێراندان بوەستنەوە، ئەم هەوڵەش ئاشکرابو کە هەر لەسەرەتاوە سەری نەگرت

عێراقێک کە غەرق بووە لە گێژاوی سیاسی و گەندەڵیدا و تەواوی ئەم هێزە میلیشیایانەش فاکتەرێکی کاریگەری ئەو دۆخەن، تەواوی بونیان و پلان و دەوری سیاسیان بە بەردەوامی هۆکاری قوڵکردنەوەی ئەو گێژاوو ناجێگیریە سیاسیەن، هەر هەوڵ و شیوازێکی تر لە دەورو دەخالەت و کێشمەکێش و شەڕی نێوانیان هۆکاری سیناریۆی نەرێنی

زیاترو کارەسات بار تر دەبن.
تەواوی ئەم هێزە مافیا گەندەڵە و جەردانەی لە عیراق و کوردستاندا کە بەهێزی میلیشیا نوێنەرایەتی دەسەڵاتی سیاسی دەکەن، وەنایەکی نمونەیی ئەوپەڕی ڕیسوایین لە شێوازدان بە چوارچێوەی حوکمرانییەکی تایبەت لە ناوچەکەدا، تا ئەو ئاستەی تەواو ناکەکن بەو ئاڵوگۆڕانەی پێویستە پێشبینی بکرێت بۆ ناوچەکە بە ئاراستەی دابینکردنی ئەمنیەت بە سەرمایە گوزاری، بە مانایەک گەر پرۆژەی ئارامی سیاسی و دابینکردنی ئەمنیەت بە سەرمایەگوزاری پێداویستیەکی ناچاری بێت، ئەوە بەڵگە نەویستە کە تەواوی ئەو هێزانەی چەندین ساڵە لە شانەی سیاسی عێراقدا وەک هێزی میلیشیا سەپێنراون، ئێستا کەوتونەتە بەر چارەنوسێک بە خۆشیان ڕۆشن نیە ئایندەی سیاسی و مافی دەسەڵاتداریەتیان تاکەی بڕدەکات و بەرەو کوێیان دەبات. هەر هێزکیان لەو نەوەدا بەخت و چارەنوسی خۆی لە ناو ئەم ئاڵوگۆڕانەدا تاقی دەکاتەوە. بە مانایەکی تر هەر لایەنێکیان بەهەر شێوازو سیناریۆیەکی گونجاو بەیان بەدی بێت لە هەوڵی ئەوەدان هاوسەنگی هێزەکەی تاقی کاتەوەو هەوڵئەدات نیشانی بدات هێزەکە ئەتوانێ کە خاوەنداریەتی ئایندەی دەسەڵاتی سیاسی لە عێراقدا بەدەستەوە بگرێت. بە بۆچونی من ئەم جۆرە لە هەوڵدان بە هەر لایەنێکیان قومارێکی گەورەو مەترسیدارە، دەبینین کە ئاکامی کێشمەکێشەکایان جگە لەوەی دەبێتە پێکدادان و بارگرژی و نائارامی زیاتر بەدۆخی سیاسی عێراق، هیچ شتێکی تری لە سەوز نابێت، هەرلایەنێکیان پێگەو نفوزی سیاسی و چەکداری خۆی تاقی دەکاتەوە تا گرەوی باڵادەستی بەسەر گەندەڵەیدا تەواو بخاتە ژێر هەژمەنی خۆیەوە.
ئەم هێزە میلیشیایانەی کە بەدوای ساڵی ٢٠٠٣ وە لە مەیدانی سیاسی عێراقدا ناسنامەی سیاسی خۆیان بە ئیسلامی و تائفی و عروبە ناساند، وەک چەند گروپ و دەستەوتاقمی مافیا ئاسا، گەورەترین تەوریان بەسەر درەختی بەهاری عێراقدا وەشاند، عێراقیان کردە چەند پارچەیەک کە تا ئێستا هەر تاقمە مافیایەک ناوچەیەکی خستەتە ژێردەسەلاتی هێزە دڕندەکەی بە سەپاندنی ئەوپەڕی کۆنەپەرستی و مامەڵەی دژە ئینسانی. لە هەمان کاتدا هەریەک لەو هێزانە ئەوەیان سەلماند کە بە هیچ جۆرێک توانای ئەوەیان نیە و ناتوانن مەرکەزیەت بە باڵادەستی دەسەڵاتی سیاسی لەعێراق دابین کەنەوە، هەر ناوچەو هەر شارێک یاساو ڕێسای میلیشیایەک بەڕێوەی دەبات، هەر هەولێک بە گەڕانەوەی مەرکەزیەت لە سایەی ئەم مافیایانەدا بەشکست و کارەسات کێشراوە.
موقتەدا سەدرو هێزەکەی لە هەوڵی خۆ ئامادەکردنیان بە مامەڵە

لەگەڵ ئەو پێشهات و ئاڵوگۆڕانەی پێوەستە لە عێراق و ناوچەکەدا بەدی بهێنرێت، سەرەتا هەوڵیاندا لە ڕێگەی فشارهێنان بۆ خۆپیشاندانە جەماوەرکەیان، لە بەرامبەر هاوپەیمانی و لایەنەکانی تردا مەرجەکانی بۆ پێکهێنانی حکومەت بەدەست بهێنێت، بەڵام ئەم ڕێگایە بۆ سەدر کارساز نەبوو، جگە لە کات کوشتن، نەبووە دەستکەوتێک تا نانی سەرکەوتنی پێکهێنانی دەسەڵاتی لێ بخوات، بۆیە سەدرو هێزەکەی ڕێڕەوی جوڵەی سیاسی خۆیان گۆڕی بۆ هێرشی چەکداری، ئەم شەڕەش بۆ سەدر جارێکی تر جگە لە زیانێکی زۆر لەهێزەکەی و کەم بونەوەی ئعتباری سیاسی ڕەوتەکەی ئەنجامێکی تری نەبوو، لە هەمان کاتدا لە ژێر فشاری ئێران و بەرەنگاربونەوەی هێزی هاوپەیمانی، لەبەرامبەر پاشەکشەو شکستێکدا خۆی بینیەوە. بەم جۆرە دۆخەکەی لە خۆی و لە هێزەکانی تریش ئاڵۆزترو نالەبارتر کرد.
لەلایەک واقعیەتی بارگرژی و نالەباری و نائارامی کە ساڵانێکە بۆتە دیاردەیەکی دانەبڕاوی بەرچاو لە ناوچەکەدا، لەلایەکی ترەوە ئەو ئاراستەیەی بەتەنگ ئەو ئاڵوگۆڕەوەیە بۆ گەڕانەوەی ئارامی و ئەمنیەت بۆ سەرمایەگوزاری، ڕێگە نادات بەشێوەی درێژماوەی نێوان هێزە میلیشیاکان، بۆیە نەک سەدر، هەرهێزو لایەنێک لە مەیدانی شەڕی ناوخۆدا خۆی تاقی کاتەوە بۆ سەپاندنی هێزەکەی، لە بەڕێخستنی شەڕێکی درێژماوەدا، بەشێک لەبەردەم پاشەکشەو شکستدا خۆی دەبینێتەوە، هەربۆیە سەدر بە زوویی ناچار بە پاشەکشەو شەرمەزاری بوو. ئەمە واقعیەتی سیاسی ئێستای ئەو دۆخەیە لە ناوچەکەدا کە لە ناو ناکۆکی و ئایندەیەکدا قەتیس بووە، ناتوانرێ لە ئایندەیەکی نزیکدا دەرکەوتەکانی بەدی بکرێت، ئەمەش هێزە میلیشیاو مافیاکانی خستەتە ناو چاوەڕوانی و سەرەگێژیەکەوە، نازانن چۆن وە دەست پێبکەنەوەو لەکوێ وە سەر دەربێننەوە، بۆیە هەمیشە ئیمکانی ئەوە هەیە پێکدادانی تر لە چەشنی سەدرو هادی عامری و خەزعەلی دوبارە بێتەوە، بەڵام ناتوانێ درێژماوە بێت.
مەسەڵەیەک کە گرنگە لەم نێوەداو جێگای سەرنجی جەماوەری ناڕازی بێت لە عێراقدا، ئەوەیە بە هیچ جۆرێک خەڵکی نەبنە قوربانی و سوتەمەنی ئەم جۆرە شەڕانەی نێوان هێزە میلیشیاکان، تەواوی ئەم هێزانە بە ڕێکەوتنیان، بە شەڕەکانیان، گەورەترین دەردو بەڵاو موسیبەتن بۆ دانیشتوان، خۆپاراستن و دورکەوتنەوە لەشەڕەکانیان گرنگترین ئەرکە پەیڕەوی بکەین، لە هەمان کاتدا ڕێگای کارساز بۆ کۆتایی بەم دۆخە، خرۆشان و ڕاپەڕینی جەماوەری ناڕازیە کە سەربەخۆبن لە ئاسۆی بزوتنەوەی ئیسلامی و تائفی و قەوم پەرستی، لە هەوڵی ئامادین و پاکردنەوەی عێراق و کوردستاندا بین لەم هێزە میلیشیایانە.

ململانێی خود و کۆمەڵگە لە (چیرۆکی پەنجە مۆری تەنیایی) دا.. سەدیق سەعید ڕواندزی

کارەکتەر، بە یەکێك لە ڕەگەزە سەرەکییەکانی بینای هونەری دەقی چیرۆك دادەنرێت. کە ڕۆڵێکی بنەڕەتی دەبینێت لە وازیکردنی ڕووداوەکاندا. کارەکتەر چ وەك گێڕەرەوەی ڕووداوەکان، واتە لە یەك کاتدا هەم پاڵەوانی ڕووداوەکان و هەمیش گێڕەرەوەی ڕووداوەکان وەك کەسی یەکەمی تاك، یاخود تەنها بە ڕۆڵبینینی بێت لە ڕووداوەکان و بگێڕەوە نووسەر بێت، لە هەردوو کاتدا بایەخی خۆی هەیە. هیچ دەقێکی چیرۆك و ڕۆمان نییە، کەسایەتی وەك ڕەگەزێکی دەق، یەکێك لە پێکهێنەرە سەرەکییەکانی نەبێت. لە چیرۆکی (پەنجە مۆری تەنیایی) دا، کارەکتەری چیرۆکەکە، ڕۆڵێکی سەرەکی و بنەڕەتی لە بینای هونەری چیرۆکەکە هەیە و فەزای چیرۆکەکە، باسکردنە لەو کارەکتەرە کە ناوی (کانیاوە) وە و لە میانەی دیالۆگی لەگەڵ ڕۆژنامەنووسێکدا، باسی خۆیمان بۆ دەکات. کارەکتەری چیرۆکەکە، کەسێکی ئاسایی نییە، بەڵکو لە سەرەتاوە هەوڵدەدات ئەو نۆرمە کۆمەڵایەتی و ئایینی و پەروەردەییانە تێك بشکێنێت، کە ڕەنگ ڕێژی ئەو کۆمەڵگەیە دەکەن، کە تیایدا دەژیت. بۆیەشە لە بارێکی دەروونی ئاڵۆزدایە و بە وردبوونەوەمان بۆ ڕەفتار و شێوەی قسەکردن و جوڵانەوەی ، درك بەوە دەکەین کە کارەکتەری چیرۆکەکە، چیرۆکێکی تایبەتی خۆی هەیە، کە لە هی هیچ کەسێك ناچێت . کانیاو، نازناوی دایکی وەك شوناسێك لە بری باوك بۆ ناساندنی خۆی، بە کار هێناوە، واتا ئەگەر مرۆڤەکان لە ڕێگەی باوکیانەوە بناسرێنەوە، بەو مانایەی لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، دەبێ هەمووان باوکێکی ڕاستەقینەیان هەبێت، بۆ ئەوەی وەك زۆڵێك لە تێڕوانینی ئەوانی دیکەوە نەناسرێن، ئەوا کانیاو باوکی دیار نییە و تەنها دایکی هەیە. بە دیارنەبوونی باوکیشی، واتا ئەو کوڕی ڕاستەقینەی باوکێك نییە و دەشێ دایکی لە پەیوەندییەکی سێکسی و ناشەرعیدا، کانیاوی هێنابێتە دنیاوە. بۆیە ئەویش هەست دەکات کەسێکی جیاوازە لەوانیتر و دەشێ ئەو جیاوازییە، بە مەرگی خۆشی تەواو بێت. بەڵام پرسیاری ئەوە دەکات، بۆ نابێت

کەسێك بە دایکییەوە لە بری باوکی بناسرێتەوە ؟ جیاوازی چییە دایك یان باوك بێت؟ مەگەر منداڵ زادەی هەردووکییان نییە؟ ئەمەش سەرەتای هەڵگەڕانەوە و تێکشکاندنی ئەو نۆڕمە ئایینی و پەروەردەییانەیە، کە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، وەك خاسیەتێکی کۆمەڵایەتی و کەسی بۆ ناسینەوەی کەسەکان دەبێتە شوناس. کانیاو، دەزانێت جیاواز و تایبەت لەوانی دیکە بیردەکاتەوە و دنیا دەبینێت، بۆیە هەر لە سەرەتاوە ئەو جیاوازییەی خۆی، بە ترس و دڵەڕاوکێ و دوو دڵییەکی زۆرەوە دەناسێنێت (من ناوم کانیاوە، تەمەنم سی و چوار ساڵە، کانیاوی باجی سەبری، تەمەنم سی وچوار ساڵ و شتێکە، ناوی سیانیم لە جیاتی ئەوەی باوکم بێت دایکمە. نا وا مەزانن ئەمە ڕستەیەکە زۆر سادە لە دەمم دێتە دەرەوە) گەر سەرنج بدەین، دەبینین کانیاو لە میانەی خۆناساندنی لە بەردەم کامێرادا، دوو جار تەمەنی خۆی دەناسێنێ، بەڵام بە دوو شێوەی جیاواز. بە بڕوای من، ئەم جۆرە لە دوودڵی و گومانە لە ناساندنی ناسنامەی خۆی، ڕەنگدانەوەی ئەو بارە دەروونییەیە، کە کانیاو تیایدا دەژیت و مەبەستیەتی لە دەرەوەی ستایلی ژیانی ئاسایی ئەوانیتر، جیاواز بژیت، چ لە ڕووی ناونانەوە، چ لە ڕووی ناساندنی لە ڕێگەی دایکییەوە نەك باوك. بێگومان هەمووومان دەزانین لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، منداڵ لە ڕێگەی باوکییەوە دەناسرێتەوە و بەبێ شوناسی باوك، گومان لە بوونی ڕاستەقینە و ڕەوای کەسەکان هەیە، چونکە کۆمەڵگەی ئێمە، بە هۆی ئەو پاشخانە ئایینی و کولتوورییەی هەیەتی، دەبێ هەموو منداڵێك باوکێکی ڕاستەقینەی هەبێت و لە دەرەوەی ئەو پەیوەندییە ئایینی و خێزانیی و یاساییە، ئیدی مرۆڤ بێ ناسنامە و بێ شوناسە. کانیاو هەوڵی زۆر دەدات، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی فەرمانگەی باری کەسییەوە، بە فەرمی نازناوی دایکی بخاتە سەر ناوەکەی و ئیدی لە بری باوکی بە دایکی بناسرێت، بەڵام ئەمە لەلای فەرمانبەری فەرمانگەکە، هەڵگەڕانەوەیە لەو نۆڕمانە و بۆیە بە گاڵتەکردنەوە بە کانیاو دەڵێت:_(ئێ ڕۆڵە باوکت کێیە، وا زانیمان مریەمی ئازیز خوا فووی پێدا کردووە، ئەی دایکت کێ فووی پێدا کردووە؟ منیش وەڵامم دایەوە خۆ دایکان شمشاڵ نین تا فوویان پێدا بکرێت) لێرەدا، ئاستی هوشیاریی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری کانیاو، دەردەکەوێت کە بەراورد لەگەڵ ڕادەی هوشیاریی فەرمانبەری نفووس، گوزارشت لە دوو تێگەیشتن و دنیابینی جیاواز دەکەن. کانیاو، بەلایەوە ئاساییە کەسێك هەبێت، باوکی نەبێت و نازناوی دایکی بخرێتە سەر ناسنامەکەی، بە پێچەوانەی فەرمانبەرەکە، کە گوزارشت لە پێکهاتەی کولتووریی و پەروەردەیی کۆمەڵگەیەك دەکات، کە توند دەستی بەو هەموو نۆڕمە ئایینی و پەروەردەییانە گرتووە، کە دواجار

دەیانکاتە پێوەرێك بۆ ناسنامە و شوناسی کەسەکان، وەك ئەوەی دەبێ هەر هەمووان باوکێکیان هەبێت، ئەگەرنا دایك بە تەنها هیچ بەهاو پێگەیەکی نییە، کە ئەمەش ناراستەوخۆ باسکردنە لەو جیاوازییە ژێندەریی و مرۆییەی، لە نێوان نێر و مێ لە کۆمەلگەی ئێمەدا هەیە. کانیاو، دژی ئەوەیە ژن تەنها وەك فابریکایەکی دروستکردنی منداڵ و کاڵایەك لە خزمەت پیاودا، بە مەبەستی تێرکردنی ماکە سێکسییەکەی ببینرێت و لە چوارچێوەی بازنەیەکی کۆمەڵایەتی داخراودا، لە ژێر ستەمی نێردا بوونی هەبێت. بۆیە بە توانجەوە بە فەرمانبەرەکە دەڵێت (خۆ ژن شمشاڵ نییە، فووی پێدا بکرێت!) ئەمەش ڕەخنەکردنی ئەو ئەقڵە پیاوسالاریەیە، کە خێزانی کوردی لە سەر بونیاد نراوە و تیایدا ژن وەك ئامێری دروستکردنی منداڵ و وەچە خستنەوە دەبینێت. هەروەك فەرمانبەرەکە بە کانیاو دەڵێت (باوکت گونی هەبووە لە دروستکردنی تۆ یان دەستی هەبووە؟) جەختکردنەوە لێرەدا لە گونی مرۆڤ، کە سەرچاوە و دروستکەری ئەو ئاوەیە کە منداڵی لێ دروست دەبێت، دەرخەری ئەو ڕاستییە کە پیاوی کورد، ژن تەنها وەك کاڵانێك بۆ شمشێرەکەی دەبینێت و ئەگەر کەسێك هەموو ئەندامەکانی جەستەشی کار بکەن، بەڵام توانای سەر جێیی نەبێت، ئەوا بە پیاو بە تێگەیشتنە باوەکەی کۆمەڵگە دانانرێت. بۆیە کە فەرمانبەرەکە ئەو پرسیارە لە کانیاو دەکات، مەبەستیەتی دڵنیا بێت کە ئایا ئەو بەرهەمی ئەو گونەیە کە هی باوکییەتی، یان دەشێ گونەکە هی کەسێکی دیکە بێت؟ چیرۆکنووس زۆر هوشیارانە و وەك دەروونناسێك، یەکێك لەلایەنە دۆگماو شاراوەکانی پیاوی کورد دەناسێنێت، کە ئەویش شانازیکردنە بە پیاوبوون، کە سەرچاوەکەی لەو توانستە سێکسییەوە هاتبێت کە هەیەتی. بۆیە فەرمانبەرەکە بە گومانە لەوەی کانیاو، بەرهەمی ئەو توانایەی باوکی بێت و پرسیاری ئەوەی لێ دەکات کە باوکی دەستی هەبووە، یان گون لە دروستکردنیدا. بەڵام کانیاو دژی ئەم جۆرە ئەقڵیەت و بیرکردنەوەیە، کە مافێکی سەرەتایی هەموو مرۆڤێکە، چۆ دەژیت و چۆن خۆی دەناسێنێت، وەك ئەوەی خودا لە سەرەتادا، مرۆڤی بە ئازادییەوە دروستکردووە، ئیدی ئەوە کۆمەڵگەیە، ڕەنگ ڕێژی ژیانی مرۆڤەکان دەکات و ئەو ئازادییە کەسی و تایبەتییانە لە مرۆڤ دەسێنێتەوە. کانیاو وەك کارەکتەرێکی جیاواز، بەردەوام دەبێت لەوەی کە هەر دەبێت فەرمانبەرەکە، بە ناوی دایکییەوە ناوی سیانی تۆمار بکات. سەرەنجام دوای ئەوەی چەند دیکۆمێنتێك و ڕەزامەندی دایکی پیشانی فەرمانبەری نفووس دەدات، فەرمانبەرەکە ڕازی دەبێت، بەڵام ئەمجارەیان، شەڕ و ڕووبەڕووبونەوەکانی ئەو، لە ململانێی فەرمانبەرێکەوە، دەبێتە شەڕ و ململانێی هەموو کۆمەڵگە بە گشتی. بۆیە فەرمانبەرەکە پێی دەڵێت

(من ئەمەت بۆ دەکەم، بەڵام ڕەنگە هەموو ژیانت بکەوێتە بەر تانە و توانجی خەڵکی، خەڵکێکی زۆری بێ ئیش دەکەونە وێزەت، تەنها لە بەر ئەوەی پاشناوەکەت بە ناوی دایکتەوەیە) کانیاو بە دووڵییەوە دەپرسێت (خۆمن زیانم بۆ کەس نییە) بۆیە لە نێوان پاشگەزبوونەوە، لەو بە ناوکردنەی ناسنامەکەی بە ناوی دایکی و چوونە سەر ڕیتمی ژیانی هەمووان، بژاردەی دیکەی نییە، بەڵام کانیاو سوور دەبێت لە سەر ئەوەی کە هەر دەبێت، ناسنامەکەی بە ناوی دیکییەوە (کانیاوی باجی سەبری) بکرێت. بۆیە قسەکانی فەرمانبەرەکە، کانیاو وەك تاکێك، کە شەڕی ناسنامەی خۆی دەکات، سارد ناکاتەوە، سەرەنجام فەرمانبەرەکە ڕازی دەکات، بەڵام ململانێ و شەڕی گەورەی کانیاو لێرەوە دەست پێ دەکات، چونکە ئەگەر لە پێشدا، تەنها فەرمانبەرەکە تانەی ئەوەی لێدا بێت، کە چۆن دەبێت پیاوێك ناسنامەکەی بە ناوی ژنێکەوە بێت، ئیدی لەمەودوا هەموو کۆمەڵگە، دەکەونە تانە و گاڵتە کردن بە کانیاو. فەرمانبەرەکە پێی دەڵێت (من کارەکەت بۆ دەکەم، بەڵام دەکەویە بەر گاڵتەی هەمووان) بەڵام کانیاو سور دەبێت، لە سەر شەڕی ناسنامە و سەپاندنی بوونی خۆی وەك تاکێکی جیاواز لە هەمووان لە نێو کۆمەڵگەدا. بەم شێوەیە ناوی دەبێتە (کانیاوی باجی سەبری) لەدوای ئەمە، بە هۆی ئەوەی لە دەرەوەری نۆڕمە باوەکانی کۆمەڵگە جوڵاوەتەوە، ئیدی دەکەوێتە بەر نەفرەتی هەمووان و فڕێ دەدرێتە دەرەوەی بازنە باوەکەی ژیان و کۆمەڵگە و لە دەرەوەی ئەو ئەقڵیەتە جێگەیەکی نامێنێتەوە بۆ ژیان. ئاخر ئەگەر کەسێك پیاو بێت، چۆن دەبێت لە بری باوکی بە هۆی دایکییەوە خۆی بناسێنێت و ناسنامەی هەبێت؟ مەگەر دایك و باوك، وەك دوو ڕەگەزی جیاواز لە یەکتری وەك یەکن، بە تێگەیشتنی ئەوانی دیکە؟ بەم شێوەیە کانیاو گۆشەگیر و تەنها دەبێت و هەموو ڕۆژێك، بە چاوی پڕ فرمێسکەوە، لە سێنگەی ئەو گاڵتەکردنەی بە هۆی ناوی دایکییەوە پێی دەکرێت، دەگەڕێتەوە ماڵەوە (وایان کرد، بەرە بەرە خۆم گۆشەگیر بکەم، بگەڕێمەوە ناو خۆم، تەریك و تەنیا و بێ هاوڕێ، حەزم نەدەکرد بچمە دەرەوە و تێکەڵاوی کەس بم، هەر جارێکیش چووبمە دەرەوە، بە چاوی پڕ گریان هاتوومەتەوە) هەموو ئەو توانج و گاڵتەو بەکەم تەماشاکردنەی کانییاو لەلایەن ئەوانی ترەوە کە کۆمەلگەیە، کانیاو لەو خواستە تاکایەتی و سەربەستیەی خۆی سارد ناکەنەوە، بەڵام دەکەوێتە دۆخێکی دەروونی دژوارەوە، کە بە تەنها لە ماڵەوە دەژیت و ئەو تەنهایە وای لێ دەکات، بەتایبەتیش دوای ئەوەی کە دایکی دەمرێت، چیڕۆك و حیکایەت بۆ ئینجانەکان بگێڕێتەوە و لە میانەی ئەو پەیوەندییەی نێوان خۆی و گوڵدانەکانیشدا، گوڵدانەکان لە بری گوێ، کتێب دەردەکەن و ئەمەش بۆ هەمووان، شتێکی سەیر و

سەمەرەیە. تەنانەت هاوڕێ باڵا کورتەکەی خۆشی، بڕوا بەم ڕووداوە ناکات. تاکو سەردانی کانیاو دەکات و بە چاوی خۆی ئینجانەکان دەبینێت و چەند هەوڵدەدات ناتوانێت کتێبەکان لێ بکاتەوە.
لێرەدا، چیڕۆکنووس وێنەیەکی هارمۆنی و هاووتایی لە نێوان چیڕۆکی ژیانی خۆی وەك تاکێك و کتێبی نێو گوڵدانەکان دروستکردووە. چونکە ئەگەر لەلایەکەوە کەس نەتوانێت ئەم کتێبانە لێ بکاتەوە، ئەوا پێشتریش وێرای ئەو هەموو گاڵتە و سووکایەتیەی لە پای ناونانی بە ناوی دایکییەوە پێی کرا، بەڵام کەس نەیتوانی، کانیاو لەو خواستە کەسی و ئازادییەی خۆی پەشیمانی بکاتەوە، یاخود بێتە سەر ڕێتمی ژیانی کلاسیکیانەی ئەوانیتر، کە هەر دەبێ ناسنامەکانییان بە ناوی باوکییانەوە بێت، بۆ ئەوەی وەك منداڵێکی ڕاستەقینە و کوڕی باوکێك بناسرێن. کە هەردوو کارەکەش مەحاڵن. بێگومان لە پەراوێزی، دیالۆگی نێوان کارەکتەری سەرەکی چیڕۆکەکە و فەرمانبەرەکە، ئێمە خەسڵەت و تایبتمەندی کەسی و کۆمەڵایەتی و پەروەردەیانەی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگەی کوردی دەبینین. بەو پێیەی هەر یەك لەو کەسایەتییانە، نمایندەی دوو تێگەیشتن و دنیابینی جیاواز دەکەن. کانیاو، کەسێکی یاخی، ئازاد و سەربەست، بڕوای بە ئازادی ژیان و تیۆری چۆن ژیان هەیە، بەمەش هەموو ئەو نۆڕمە پەروەردەیی و کولتووریانە تێکدەشکێنێت، کە لای مرۆڤی کورد پیرۆز و ڕێزلێگیراون. لە بەرانبەردا، فەرمانبەری نفووس، گوزارشت لەو ئاراستە کۆمەڵایەتیی و دنیابینییە گشتییەی مرۆڤی کورد لە کۆمەڵگەی کوردی دەکات، کە ناسینەوە لە ڕێی باوك و بە کەم تەماشاکردن و جیاوازیکردن لە ڕووی ماف و ژیانەوە، لە نێوان ژن و پیاودا، یەکێکە لە خاسیەتە کۆمەلایەتییەکانی. گەر سەرنج لە زمان و ئاستی هوشیاری هەردوو کارەکتەرەکەش بدەین، ڕوونتر ئەمەمان بۆ دەردەکەوێت. بۆ نموونە فەرمانبەرەکە، چەندین وشەی زبر و بریندارکەر و میللی، بەرانبەر ژن دەردەبڕێت، کە ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە هیچ بڕوای بە ژن، وەك ڕەگەزەکەی دیکەی ژیان نییە. بەڵام کانیاو، وێرای ئەو هەموو بریندارکردن و شکانەوە و بەکەم تەماشاکردنیشی، کە چی بەو پەڕی ئاکار و بڕوابوون بە مرۆڤ و ئازادییەکانی دەدوێت و وەڵامی ئەوانیتر ناداتەوە، بەمەش لە بەردەم مرۆڤێکی دیکەی جیاواز داین.وەك ئەوەی خۆشی دەیڵێت(گەر مرۆڤ لە بەردەم تەنیایی خۆی وەستایەوە و لار نەبووەوە ئیدی بەرگەی هەموو شتێك دەگرێت) چونکە شەڕی گەورەی مرۆڤ لە پێناو مانەوەی خۆی، لە خودی خۆیەوە دەست پێ دەکات. کانیاو، سەرەتا لە بەرانبەر ناخی خۆی، دواتر ئەوانیتر، پاشان هەمو کۆمەلگە دەوەستێتەوە و یاخی دەبێت. دەسپێکی ئەو یاخیبوونەش، لە هەڵگەڕانەوەی نۆڕمێکی

جێگیری کۆمەڵگە کە وەك پیرۆزییەك و بەهایەکی گەورەی خێزانی و میللی سەیر دەکرێت، کە دەبێ هەربە باوکمانەوە بناسرێینەوە، دەست پێ دەکات و سەرەنجام لە سەر پێی خۆی دەوەستێت و لە ململانێی نێوان خود و کۆمەلگەدا، براوە دەبێت و ژیانێکی جیاواز و تایبەتی دەبێت.

ئەم چیڕۆکە، هەڵگریی گەلێك دەلالەتی سیاسی و مێژوویی و کەسی و کۆمەڵایەتییە، کە ڕەنگە هەر یەکەیان پێویستی بە باسێکی سەربەخۆ بێت، چونکە لە گەلێك خاسیەت و ڕەهەندی کۆمەڵایەتییانەی کۆمەڵگەی کوردی بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دواوە. ئەمەش لە ڕێگەی ئەو دەربڕین و دیالۆگانەی لە چیڕۆکەکەدا، لە نێوان کارەکتەرەکاندا هەن. بۆ نموونە، خانمی پێشکەشکاری تیڤییەکە دەڵێت (بۆ ئەوەی لە شاشە لاواز دەربکەوم، تا ئێستا پێ بەدڵ نانم نەخواردووە) ئەمە دەرخستنی ڕووێکی کاری ڕاگەیاندنە لە نێو ئێمە، کە تەنێ جوانی ڕووخسار و لاش و لار دەکەنە پێوەر. چیڕۆکنووس ئەوەمان پێ دەڵێت، کەسانێك لە بری هزر، جوانی بکەنە پێوەری کارکردن، دەتوانن هیچ گۆڕانکارییەکی هزریی و ڕۆشەنبیری بێنە ئاراوە؟ یاخود دەڵێت: (تا کەسێکی ڕاستگۆ دەبینییەوە، هەزارەها درۆزن پەیدا دەبن) ئەمە دروست وێناکردنی واقیعی ژیانی تاکەکانی ئێستای کۆمەڵگەی ئێمەیە. لەم چیڕۆکەدا، چیڕۆکنووس سەرکەوتووانە لە ڕێگەی تەکنیکێکی سەرنجڕاکێشەوە، بینای هونەری چیڕۆکەکەی داڕشتووە.کاتێ دەست بە خوێنەوەی چیڕۆکەکە دەکەین، وا هەست دەکەین ئەوە دەسپێکی ڕووداوەکانە، کاتێ پەیامنێرەکە، بۆ بەرنامەیەك لە بارەی گوڵەکانی کە کتێب لە بری گوڵ دەگرن، سەردانی کردووە و دیمانەیەکی لەگەڵ دەکات، بەڵام دواتر کە چیڕۆکەکە تەواو دەکەین، دەبینین دوایین ڕووداوەکانی چیڕۆکەکە، دەگەڕێتەوە سەر سەرەتای ڕووداوەکان، چونکە هاوڕێکەی داوا لە کانیاو دەکات، ئاگاداری بەرنامەی سەیر و سەمەرە بکاتەوە تاکو بێن ئەو شتە سەیرەی گوڵەکان، بکەنە بەرنامەیەك و لە پڕۆگرامی شتە سەیرو سەمەرەکان پیشانی بدەن. ئەم شێوازە لەڕێکخستن و گێڕانەوەی ڕووداوەکان، فۆڕمێکی هونەرییانەی جوانی بە چیڕۆکەکە داوە، کە گێڕانەوەکە بازنەیی نەبێت. دواجار دەڵێم کاك ئارام، یەکێکە لە چیڕۆکنووسە دیار و بە تواناکانی ئێمە، کە ستایلێکی تایبەتی خۆی هەیە لە نووسینی چیڕۆکدا. لە هەمووشی گرنگتر ئەوەیە، کە بایەخێکی زۆر بە دیوی ناوەوە و لایەنی دەروونی کارەکتەرەکانی دەدات و لە پەراوێزی ئەو خاسیەتە دەروونی و سایکۆلۆژییانە، خوێندنەوە بۆ ڕەفتارەکانی مرۆڤ و دیاردەکانی نێو کۆمەڵگە دەکات. دەستخۆشانە لە نووسەر دەکەم بە هیوای چیڕۆکی جوانتر.

سەرنج: پەنجەمۆری تەنیایی، چیڕۆکێکی (ئارامی کاکەی فەلاح) ەو لە

ژمارە (2) ی گۆڤاری سەنگینی (وانەر) بڵاوکراوەتەوە.

*ئەم بابەتە لە ژمارە 6 ی گۆڤاری (وانەر) حوزەیرانی 2022 بڵاوکراوەتەوە.

خەنجەری خێڵ.. (٣) شەماڵ بارەوانی

بەشی سێ

ئەو ڕۆژەی بەهار بوو بە پایز..

ڕێندک گیان:
هەر لە دێیەکەی ئێمە، کاتی خۆی لە خێڵەکەی ئێمە پیاوێک لەسەر بابەتی زەوی و زار، پیاوێکی خێڵی دێی(عەشیرەت ئاوا)دەکوژن، ئەو دێیەی کە گوتم: لەسەر قازێک، سیانزە زەلام لە نێوان دوو خێڵدا کوژران.
دواتر لە بەدەل خوێن، جوانترین کچی خێڵەکەی ئێمە داوا دەکەن، دایکم دەیگوت: بەهار کچێکی هێندە جوان بوو، نموونەی نەبوو لەو دەڤەرەی عەشایر سەبعە، وەک سەمیرە تەوفیق، خێڵی لێ کوژراو هەرلەلایان خێڵێکی تری دێیەکەمان پێیان گوترابوو کە حاجی ئاکو کچێکی زۆر ناسک و جوانی هەیە و بەڕێن ئەو نەبێت نامانەوێت.
ئەوانیش عینادگرتنی گوتیان یان پیاوێکتان(برای بەهار) لە تۆڵە لێدەکوژینەوە، یان ئەوکچە.

ناچار پیاوماوەڵان و ڕیش سپیانی خێڵەکەمان گوتیان:لە پێناو ئەوەی خوێنیتر نەڕژێت و نەبریتر و پیاویتر نەبێت بە قوربانی، با ئەو کچە بکەین بە قوربانی و ئەو سوڵحە عەشایەریەی پێ بکەین.
گوتی: ڕۆژی سوڵحەکە، حەوت جوانەگایان سەربڕی و ژنانی خێڵ هەموو خڕبووینەوە بۆ چێشت لێنان و دەخێڵیتر لەو مەنتیقەی عەشایەر سەبعە(دەڤەری حەوت عەشیرەتەکە) ئامادەی دانیشتن و سوڵحە عەشایەریەکە بوون و کەشەی خوێن و دوژمنداری و ناکۆکی خێڵایەتی لە دیوەخانی ماڵی ئاغای دێ کۆتایی هات و مەلای دێ بەهاری لەو پیاوەی

خاوەن خوێن مارە بەی وەلە ترازیدیا و دۆزەخێکیتردەستی پێکرد، بەهار، ئەو ڕۆژە کاتێک ئەو هەواڵەی پێگەیشت کە لە پیاوێک مارە بەدراوە لە تەمەنی شەست ساڵیدا و دوو ژنی تری هەیە،
خوایە ئەوەی من بینیم ئەو ڕۆژە، ئەزدی باعەدرێ و گاوری ئەڵقوش و جولەکەی سندۆرێ نەیبینن.
بەهاری گوڵ، تازە لە بەهاری تەمەند دابوو، چواردەساڵی تەمەنبوو، چوار مامی بەهار و نیوەی پیاوی خێڵەکەمان هەر لە تەمەنی حەوت ساڵیدا، دەستیان لەسەردانابوو و سوێندیان بە قورعان و خێڵ و خەنجەر و تەڵاق خواردبوو، کە بەهار یان بە خاک، یان بوکی کوڕەکانیان دەبێت، وای بەهارەکەم، ڕۆڵە بە نازەکەم، بێت نەمێنم و جەرگم بسووتێت و ئاگرم تێ بەربێت، وەک چۆن ئەو ڕۆژە ئاگرت لە دڵی سەبەشی خەڵکی دێی ماڵی خێڵان بەردا.

بشم کوژن من شوو بەو پیرە پیاوەناکەم، خۆم دەسوتێنم و دڵنیابن و بەڕۆژێن بێت دەبێیەک نەوت دەکەم بە خۆمدا و گڕ لە خۆم بەردەدەم گەر یەک ڕۆژ بە بەر تەمەنمەوە ما بێت.
ئەیهاوار بۆچی من دەکەن بە سوتەمەنی ئارەزووی ناوگەڵ و قوربانی غەریزەی شەڕانگێزی خۆتان، تاکەی کچ دەکەن بە قوربانی ئەقڵیەتی خێڵ و سوڵحی کۆرا یەتی(عەشا یەری).

خودایه خۆت دەبینیت کەس گوێم بۆ ناگرێت و لێم تێناگات، هەر هیچ نەبێت دەتۆ دەمت بکەرەوە و شتێک بڵێ.
بۆ بێدەنگی و تاکەی هەروا بێدەنگ دەمێنیتەوە؟!ˇ

تۆبه خودایه، ئەستەغفیرەڵڵا، دەزانم کفری دەکەم و ئەو قسانەم هەمووی کفرە، بەڵام ژن هەر لەگەڵ یەکەم چرکەساتی دەسپێکردنی مێژووی ژن بوون و پێخستە ناو ژیان و مێژووەوە بە تۆمەتی خواردنی سێوێکی پووچ تاوانبارکرا و تەوقی نەفرەت خرایه ملی!

خودایە تکایە بابەس بێت، لە بەڵای خێڵ قورتارمانکە و باچیتر کچ نەبێت بە قوربانی نەریتی خێڵ و مێنتاڵێتی خێڵ.
دوێنی سەروین و ئەمڕۆ من، بەیانی و تا ڕۆژی حەشر دەبێت کێیتر و چەندان کچیتری بێ تاوان ببن بە قوربانی ئەقڵیەتی نێرسالاری و خێڵ سالاری.

بەهار خۆی لەناو زێراب و جۆگەڵەی دە دەگەوزاند و قژی خۆی دەڕێنی و یەخەی کراسەکەی دادەدڕی و هەرچی گلەیی و لۆمە و وشەی کفر بوو ئەوڕۆژە بە ئاسمان و خوداوەندی بەرزکردەوە و چی تف و نەفرەت و

توڕەیش بوو لە ڕووی مەلای دێ و مەزھەب و خێڵ و پیاوسالاری و نەریتدا ڕژاندنی و جوێنی وای دەدا و بوێری وای نواند دایکە حەوا وا بکردبووایە، من دڵنیام ئەو ڕۆژەی کە بە تۆمەتی خواردنی سێوێکی گەنیو بێ نرخ و خوێڕی تاوانباکراو بەھۆیەوە لە بەھەشت دەرکرا، خوداوەند لەو بڕیاری دەرکردنەی باوکە ئادەم و دایکە حەوا لە بەھەشت پەشیمان دەبوویەوە و ژن و مرۆڤیش فڕێی ئەو سەرزەمینە نەفرەتیە نەدەدراین.
خودایه:دیاره تۆش ڕۆشتوتیە بەرەی خێڵ و خەنجەر، خۆتۆ سورەتێکت لە قورئانی پیرۆز بەناوی ژنەوە کردووە، کەچی لێرە نققەت لەخۆت بڕیوە!
تکایە قسەیەک بکە و ھەر ئەمڕۆ نەگات بە ئێوارە ھەرچی پیاو خێڵ و نەریتە، وەکو قەمی لوت، ھەر ھەمووی لە زەوی بەرەخوارەوە، باچیتر ژیان ئارام بێتەوە، ژیانێک ئیتر نەخێڵ و نەپیاو نەنەریتی تیا نەبێت.

ھەموو خەڵکی دێو و ھەرچی خێڵ ھەبوو لە دێ، بەژن و پیاو، پیر و مناڵ و گەنجەوە، ھەمووی سەیری ئەو دیمەنە تراژیدیک و خەفەتناک وناخ ھەژێنەمان دەکرد.

بەھار پڕ بە گەرووی دەیگوڕاند:نەفرەت لە خێڵ، گوو بە نەریت، تفووووو لە نێرسالاری.

ڕێک لەو ساتەیا کەریمۆکی مامۆی بەھار، دەھری بوو و ئیمان لەکەلەیا نەما و وەکو شێت و ھارێک، پەلاماری بەھاری بەستەزمان و بێ دەسەڵاتیدا و خەنجەرێک کە دایمە لە بەر پشتوێنەکەیبوو، لە کێڵانەکەی دەرھێنا و خستیە سەر گەردنی بەھار و وتی: یەک گووی تر بخۆیت و یەک کفری تر بکەیت و بێڕێزیەکیتر لە بەرامبەر پیرۆزی خێڵ و سەروەری نەریت بدرکێنیت، ھەرئێستا خەڵتانی خوێنت دەکەم و سەرت لەلاشەت جیا دەکەمەوە و بە جەحنەمت دەسپێرم، سەگی بەڕەڵاو گڵاوی پیس، تۆ چیت تا بوێری و بێ ڕێزی وا بکەیت و لە ڕووی بڕیاری خێڵ و پیاوانی خێڵ بووەستیتەوە؟

ھەی قەحپەی بێ تەربێتی بێ لغاو، دەی قسە بکەو گوویتر بخۆ تا بە جەحن□مت موشەڕدەف کەم.
ھەی دێلە سەگی بێ ئەخلاق، دەتەوێت لە پیرۆزی خێڵ بدەیت و سەری خێڵەکەمان شۆڕبکەیت و حەیامان بەریت؟ قسە بکە دەی با بۆ شوێنێکت بنێرم ڕۆژی سەت جار، لەسەر ئەم ھەموو کفرو بێ ڕێزی و گوو خواردنەت، بتکەن بە دارەوە و لەشیشت بدەن، ھەی بێ حەیای ناکەس

پەچە.

"خەنجەرەکەت دەر بێنە، بی□د□ ل□و ش□و□ن□ی م□ر□ق ب□ ئاگادێنێتەوە."(١). هەی نامەردی بێ غیرەت، وادەزانی من لە خێڵ و تەڕەماش دەترسم؟ هەی مر□ق کوژ، پیاو نیت و زەڕەیەک کەرامەت و بەهات نییه، دڵنیام کە نیشتە، گەر هەر ئێستا ئەوەی وتم وانەکەیت.

دایکم گوتی: کە بەهار وا بە بوێری و بەبێ منەتی لە ڕووی مامۆی وەستایەوە، بەر لەوەی کارلەکار بترازێت وبەهار بکوژێت، حەوت ژن خۆمان هاوێشتە بەرپێی کەریمۆک و کەوتینە ماچکردنی پێڵاوەکانی تا ئەو کارە نەکات و بەهار نەکوژێت و بە هەزار تکا و پاڕانەوە و بەقوربانت بم و نەکەی توخوا توخوا، تا خەنجەرەکەی لەسەر گەرووی بەهار لابرد و لە بەهارمان دوور خستەوە.

بەهارمان تۆزێک برد بۆ ئەولاتر و حەوت ژنیتر و پانزە پیاو ماقوڵ و ڕیش سپی تری خێڵ هاتن و کەوتینە قسە لەگەڵ بەهار و پێمان گووت: دەزانین ئەوە زوڵمە لە تۆ دەکرێت، نە ئ□م□ه قبوڵمانە و نەخوای گەورە، چی بکەین و چیمان لە دەست دێت؟

تۆ دەتەوێت قوڕەکە خەستر بێت و کێشەکە ئاڵۆزتر و گەورەتر بێت و کاروانی برات بکوژن لە تۆڵەی ئەوەی کەریمۆکی مامت بەر لە چەند ساڵە پیاوێکی لە خێڵەکەی ئەمان کوشتووە؟

دەتەوێت ئەو برا□□ی کە هەمیشە لەبارەیەوە دەتگوت: من ئامادەم لە پێناویدا خۆم بخەمە ئاگرەوە و گیانم بکەم بە قوربانی کاروانەکەم و تاقانە براکەم؟، ئەو برا□□ی بڕواناکەین کەسێکیتر هەبێت لەو دنیایە بەقەد ئەم تۆی خۆش بوێت و بەقەد تۆیش کەسیترهب□ت ئەو تاقە برا□□ی خۆش بوێت.

بەهار گیان: دەتەوێت جەرگی باوکت و دایکت بسووتێت و تۆیش بێ برا و ماڵ وێران بیت؟

گوتی: کەوامان گووت: بەهار گوتی ڕازیم، تەواو.

ئەوجاره کاروان هاوار و فیغانێکی کرد، دەنگی گەیشت بە کەشکەڵانی ئاسمان و هەموو ئەوانەی لەوێ ئامادەبووین، چ فیغان و هاوارێک، خودایه کێوی دەتواندەوە و بەردی دەکرد بە ئاو کافر بە بینینی ئەو حاڵەی کاروان موسڵمان دەبوو، کاروان خۆی هاوێشتە سەرپێیەکانی بەهار و قاچەکانی ماچ کرد و گوتی: تکا دەکەم خوشکەئازیزەکەم، بەهاری براکەت، شیرینی ژیانم، بەسۆزترین خوشکی ژیانم، هەموو دنیام، نەکەی بەو هاوسەرگیریە و پیرە پیاوە و بەو ژیان وێرانکردنەی خۆت ڕازی بیت، هەرگیز، تکایە بەهاری من، بڵێ نەخێر و

یاخی بە، مەترسە و بوێربە، من لە پشت تۆم، تۆ بەس بڵێ نەخێر، با
من بکوژن، تکایە ماڵی خۆت کاوڵ مەکە و بەدەستەکانی خۆت قوڕ بۆ
ژیانی خۆت مەگرەوە و بەهاری عومرت بە پایز مەکە.
تکایه، با ئیتر یاخی ببین و له ڕووی خێڵ و خەنجەر و نەریت و
نێرسالاری بوەستینەوە و چیتر ڕادەستیان نەبین. تکایه بە قسەم بکە،
هەرگیز، زەرەرناکەیت، بەهارگیان، گیانی براکەت.

بیرتە باوکم دەیگوت: بەهار بڵێت شوو بە کوڕی پاشای هۆڵەندا دەکەم
و دڵم بۆ ئەو لێدەدات، دەیکەم بە شاژنی هۆڵەندا، بەهار تۆ داوا
بکەو فەرمان بکە، تا باوکت نەک خێڵێک، بەڵکوو ئیمپڕاتۆڕیەتێکت لە
پێناودا بڕوخێنێت. باوکە، ئەی تۆ هەمان ئەو باوکەی جاران نیت
کەوات دەگوت و تا درهەمێکت بە من دەدا، دوو درهەم بە بەهار و
دەتگوت: بەهارجەرگی منە، دڵ و هەناسەی باوکەیه، ئەی بۆچی ئێستا بێ
دەنگیت و لە بەرامبەر ئەو غەدرە گەورەیە هیچ شتێک ناکەیت و هیچ
ناڵێیت؟!
کە کاروان وای بە باوکی گوت.
حاجی ئاکۆ تا هێزی تیابوو ڕایکرد بەرەو کچەکەی و باوەشی کرد بە
بەهاردا و دایه پڕمەی گریان گوتی: ناچار بووم لە نێوان مەرگی تۆ و
کارواندا، یەکێکتان هەڵبژێرم، مەرگی تۆم هەڵبژارد، دەزانم ئەوەی
تۆش مەرگ کچە ماڵوێران بووەکەم، بەهارەکەم، دەزانم ئەو
هاوسەرگیریە ناچاری و بەزۆریە خێڵگەرایە، هەڵوەرینی خونچەی ژیان
و به پایزکردنی تەمەنتە.
بمبوورە کچەشیرینەکەم، بەهاری باوکەی، توخوا لە باوکت دەبووریت؟
دەزانم من شایەنی تف و نەفرەت و ڕقم تا مردن، نەک بەزەیی و
لێخۆشبوون و لێبوردن، توخوا گەر مردم، مەیه بۆ پرسه و سەر
تەرمەکەم، تەنها یەک جار نەبێت، ئەویش کاتێک بە خاکیان سپاردم،
وەره و تا هێزت تیایه تفێک بکە لە گۆڕەکەم و بڵێ: نەفرەت لەو
باوکەی کە ناپاکی لێکردم و منی لە سوڵحێکی عەشایەری و لە یاریەکی
قۆمارئاساو گەوادی دا دۆڕاند.
تفو لەو باوکەی کە لە لوتکەی نازداریمدا، هەموو ئەو نازانەی لێ
سەندمەوە کە پێشتوور پێی بەخشی بووم و ئاوا بێ ناز و ماڵێوانی
کردم.
نەفرەت لەو باوکەی کە فریوی دام و تا دوێنێ دەیگوت: بەهار هەموو
ژیانی منە، بەهار دڵی بابه و ڕۆح و هەناسەی منە، کەچی ئەمڕۆ، دڵ
و هەناسە و ڕۆح و ئەو هەموو ژیانەی خۆی گەلێک شەرمانە و لە ماوەی
پێنج خوڵەکدا و زۆر بێ ویژدانانە لە شێوەی جگەرەیەکی بێ نرخ
ل□ بەردەم خوا و هەمواندا سوتاند.

تکایه، کچە شیرینەکەم هەرگیز نەکەیت هەڵەی وا بکەیت و بمبووریت.
وای چ چرکە ساتێکی ناخۆش و چ دیمەنێکی تراژیدی بوو خودایە.
حاجی ئاکۆ و هاوسەرەکەی(نەسرین خان) و بەهار و کاروان باوەشیان کردبوو بە یەکتریدا و فرمێسک و فیغان و شیوەنیان هەموانی خستە جەحنەم و سوتان و گریان.
بەو شێوەیه لە ژێر هەڕەشەی خەنجەر و بە پێی یاسای خێڵ، دوو پیاوی خێڵ هاتن و بەهاریان لەباوەشی باوک و دایک و براکەی دەرھێنا و بردیان بۆ دێی (عەشیرەت ئاوا) و ڕادەستی ئاغا(سەیفواللە)یان کرد و وەرزی بەهاریان کرد بە پایز.
…
١- نەبەز گۆران، میرنشینی خاک و خۆڵ، چاپی دووەم٢٠٢٢، چاپخانەی: ئەندێشە،لاپەڕه:٧٤.

تریفەکانی گزنگ لەکوێوە دێن؟..
وریا ئازاد سەلیم

ژنبوون نەك گۆچان
بەڵکو ستێری ئاواتی نێرینەیە لەم چاخه
نابینی چۆن رەگەزەکانی بۆ دەگۆڕدرێن؟
تۆ دەڵێی" تا چاوەڕوانی هەبێت ، نزیکم لەسەرەتاوە"
مەگەر نەتزانییوە تۆ خۆت هارمۆنیای نێوان سەرەتاو کۆتاییت،
شەو ورۆژ، سپی و رەش، باکوورو باشوور..
چونکە دەروونی شاعیر واڵایە، هێندەی بەرفراوانی گەردوون
بۆیە ناهێڵیت نەمامی پەیڤەکان وشك بن
هەمیشە بەو گیانە پاراوە ئاو دەدرێن
ئەو کاتە سۆزی ژنبوون چڕ دەبێتەوە و دەگاتە ترۆپك
کە بە پێنووسێکی پەمەیی لەسەر کاغەزێکی نێرینە
شیعرێکی کامڵ لە دایك دەبێت
دڵنیابە تۆ لەم گەردوونە ئاڵو واڵا قەرەباڵغە
بەتەنیا جێ نەهێڵراوی
پیاوانی رەسەن لە نێو جێدا شەوانە بڵند دەبن و
دەستیان دەکەن بە رایەخ بۆ ئەو پەیڤانەی

پڕاو پڕ وەفاو راستگۆیی و پاکیزەییان لێ دەتکێ
تاکو لە قوڕاوی جادەکانی ئەو د□ق□ر□ قیرتاونەکراوەدا
جوانییەکانیان بزر نەبێت
مەگەر نەتزانیوە لە رۆژهەڵات و رۆژئاوا
بۆنی ژن لەم زەمەنە دێ
مەگەر نەتزانیوە شەویش هەر رۆژەو
کاراکتەری پشت بڕیاری سەرۆك و دادوەرو بەڕێوبەرەکان
هەر ژنن، گەر راستەوخۆ خۆشیان نەبن
گوێم لە ژنێکی بە ئەزموون بوو دەیگوت:
پیاوەکەم وەکو منداڵ وایە هەر کاتێ ئافەرینی دەکەم
زیاتر لەپی دەستەکانیم بۆ دەکاتەوە،
تەنا نەت بە کارەکانی منیش ڕا دەبێ
مەگەر نەتزانیوە هەموو دەرگایەك کلیلی هەیە بۆ کردنەوە؟
سوپاس بۆ شیعر
کە فێری کردین رۆژێك هەیە هەرگیز خۆری ئاوا نا بێت
لێیەوە دەپەڕینەوە بۆ هارمۆنیاکانی گەردوون

سەهیم عومەر خەلیفە کار بۆ فیلمێکی نوێی سینەمایی دەکات

‘میزۆپۆتامیا کافێ’ نوێترین بەرهەمی بڵندی سینەمایی سەهیم عومەر خەلیفە، دەرهێنەری کوردە و ئێستا ئامادەکاری بۆ بەرهەمهێنانی دەکرێت.

سیناریۆی فیلمەکە لەلایەن سەهیم عومەر نووسراوە و لەلایەن دەزگای سینەما لە بەلجیکا پاڵپشتی دارایی لێکرا، بوودجەی بۆ تەرخانکراوە و بەم دواییە بودجەی بۆ ئامادەکاریکردن بۆ بەرهەمهێنانی پڕۆژەکە تەرخانکرایەوە.

دەرهێنەری فیلم ئێستا کار بۆ دیاریکردنی ئەکتەر و ستافی فیلمەکە دەکات و بڕیارە لە 2024 کاری وێنەگرتنی دەستپێبکات.

چیرۆکی فیلمەکە باس لە کافێیەک لە برۆکسلی بەلجیکا دەکات،

گەنجێکی باشووری کوردستان بەناوی ئارام سەردانی دەکات، بە پێکهێنانی ژیانی هاوژینی لەگەڵ ئامۆزاکەی هاتووەتە ئەو وڵاتە، بەڵام دواتر پلانی دەگۆڕێت و ژیانی هاوژینی لەگەڵدا پێک ناهێنێت.

سەهیم عومەر خەلیفە، بەردەوام لەلایەن دەزگای سینەمای سەر بە حکومەتی بەلجیکاوە پاڵپشتی لە پڕۆژە سینەماییەکانی دەکرێت کە ساڵانە تەنیا پاڵپشتی لە پڕۆژەی چەند فیلمسازێکی ئەو وڵاتە دەکات.

لەلایەکی دیکەوە، فیلمی سینەمایی ‘میسیی بەغداد’ی خەلیفە کارەکانی تەواو بووە و بە چەند فیستیڤاڵێکی گرنگی سینەمایی نێردراوە.

‘میسیی بەغداد’ پێشتر وەک کورتە فیلم بەرهەمهاتووە و دەنگدانەوەیەکی زۆری هەبوو و زیاتر لە 60 خەڵاتی لە فیستیڤاڵە سینەماییەکاندا بەدەستهێنا، دواتر بڕیاری بەرهەمهێنانی وەک فیلمێکی درێژ درا.

سەهیم عومەر خەلیفە، لە دایکبووی زاخۆی سەر بە پارێزگای دهۆکی باشووری کوردستانە و لە بەلجیا دەژی، بڕوانامەی ماستەری لەو وڵاتە بەدەستهێناوە، خاوەنی چوار کورتەفیلم و دوو فیلمی بڵندی سینەمایی و بەڵگەفیلمێکی درێژە، لە رێگەی فیلمەکانییەوە 110 خەڵاتی بەدەستهێناوە، دوو ساڵ بەسەریەکەوە کورتەفیلمەکانی لە کورتە لیستی کورتە فیلمە بەربژێرکراوەکان بۆ خەڵاتی ئۆسکاردا بوو.